

**Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına
ve Türkmenlere Saldırıları**

**Attacks of Cilicia/Çukurova Armenians on the Seljukid
Lands and the Turkmens**

Hasan GEYİKOĞLU*

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
08.06.2023	10.06.2023	30.06.2023	Araştırma
Atıf/Citation: Geyikoğlu, Hasan, "Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına ve Türkmenlere Saldırıları", <i>Tarih ve Tarihçi</i> , 2 (1), 2023, s. 18-52.			

ÖZET

Bizans imparatorları, Doğu Anadolu'daki Ermeni memleketlerini Bizans hâkimiyetine ilhak ettikten sonra, bu bölgede oturan on binlerce Ermeni'yi zorla göçürerek, Sivas, Kayseri ve Maraş kentleri ile yörelerine yerleştirdiler. Bu Ermenilerin bir kısmı daha sonra Orta Toroslara ve Çukurova'ya göç ettiler. İmparator I. Aleksios Komnenos, Lampron (Mersin-Çamlıyayla) kalesini Ermeni Hetum-oğullarına verdi. Eski Kars kralı Gagik'in akrabası Rupen de Çukurova'nın dağlık kesimlerinde yurt tuttu. Böylece Çukurova'nın dağlık kesimlerinde Rupenliler; Mersin vilayeti (Batı Kilikya) bölgesinde Hetumlular sülaleleri ortaya çıktı.

Bizanslıların Kilikya ve çevresine vali tayin ettikleri Ermeni Philaretos Brachamios zamanında Ermeniler bölgede bazı şehir ve kalelere hâkim oldular. I. Haçlı Seferi sırasında da Çukurova bölgesine hâkim olarak, küçük prenslikler kurdular. Haçlılardan destek alarak, siyasî yapılarını baronluk ve krallığa yükselttiler. Bu suretle güçlenen Ermeniler, Selçuklu topraklarına saldırarak genişlemeye başladılar. Çukurova etrafındaki yayla ve vadilerde yaşayan Türkmenlere de saldırarak katliamlar yaptılar, mal ve hayvanlarını yağmaladılar. Anadolu-Suriye arasında uzanan ticaret yolları da Kilikya Ermenilerinin tehdidi altındaydı.

Sultan II. Kılıç Arslan döneminden Köseadağ Savaşı'na (1155-1243) kadar Türkiye Selçuklularına tâbi olan Ermeniler, Selçukluların bu savaşta Moğollara yenilmesi üzerine, Moğollara yaklaştılar. Moğolların destek ve himayesini sağlayan Ermeniler, yeniden Türklere saldırılarda bulunmaya başladılar. Memlûkler, 1375'te Kilikya Ermeni Krallığı'nı ortadan kaldırdılar.

Anahtar Kelimeler: Kilikya/Çukurova, Türkiye Selçukluları, Ermeniler, Türkmenler

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, hasan.geyikoglu@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7071-6184

ABSTRACT

After the Byzantine emperors annexed the Armenian lands in Eastern Anatolia under Byzantine rule, they forcibly immigrated tens of thousands of Armenians residing in this region and settled them in and around the cities of Sivas, Kayseri and Maraş and their regions. Some of these Armenians later migrated to the Central Taurus and Çukurova. Emperor Alexios Komnenos I gave the Lampron (Mersin-Çamlıyayla) castle to the Armenian Hethumid dynasty. Rupen, a relative of Gagik, former king of Kars, also settled in the mountainous parts of Çukurova. Thus, the Rupenians appeared in the mountainous parts of Çukurova and the Hethumids in the Mersin province (Western Cilicia).

During the reign of Armenian Philaretos Brachamios, who was appointed as governor of Cilicia and its surroundings by the Byzantines, Armenians dominated some cities and castles in the region. During the First Crusade, they established small principalities by dominating the Çukurova region. With the support of the Crusaders, they raised their political structures to barony and kingdom. The Armenians, who became stronger in this way, started to expand their sphere of influence by attacking the Seljukid lands. They attacked and massacred the Turkmens living in the plateaus and valleys around Çukurova, and looted their goods and animals. The trade routes stretching between Anatolia and Syria were also under the threat of the Cilician Armenians.

The Armenians, who were subject to the Turkish Seljukids from the period of Sultan Kilij Arslan II until the Battle of Köseadağ (1155-1243), approached the Mongols after the Seljukids were defeated by the Mongols. Having received the support and protection of the Mongols, The Armenians started to attack the Turks again. The Mamluks destroyed the Armenian Kingdom of Cilicia in 1375.

Keywords: Cilicia/Çukurova, Seljuks of Türkiye, Armenians, Turkmens

Giriş

Doğu Anadolu, tarih boyunca birçok topluluğa ve farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bu bölgede yaşayan topluluklardan biri de Ermenilerdir¹. Selçukluların Doğu Anadolu'yu fethetmelerinden önce, Van Gölü – Gürcistan arasındaki bölgeler, -Dovin, Gence, Nahçıvan, Tiflis gibi, Müslüman emîrliklerin hâkimiyetleri altındaki kent ve yöreler dışında- Bizans İmparatorluğu'na tâbi Ermeni Bagratuni ailesinin yönetiminde bulunuyordu². Orta

---

¹ Ermenilerin kökeni ve eski tarihleri hak. toplu bilgi için bkz.: M. Streck (-M. H. Yınanç), "Ermeniye", *İA*, c. IV, s. 317-326; Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yay., İstanbul 2005; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yay., Ankara 2007, s. 1 vd.; Yıldız Devci Bozkuş – Sultan Deniz Küçükler, *Armenia: Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi*, Genesis Kitap Yay., Ankara 2011; Salim Cöhçe, "Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, edit. M. Metin Hülagü ve diğ., TTK Yay., c. I, Ankara 2014, s. 1-14; Mehmet Tezcan, "Ermeni-Sasanî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", a.g.e., c. I, s. 134-147; a. mlf., "İran Armeniası (Pers-Armenia)", a.g.e., c. I, s. 149-162; Emilio Bonfiglio, "Tarihsel Ermenistan ve Ermeniler", *Bizans Döneminde Anadolu*, hazırl.: Engin Akyürek – Koray Durak, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2021, s. 454-463.

² Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yay., Ankara 1983, s. 7-8; Mehmet Tezcan, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu

Çağ'da Vaspurakan adı verilen Van Gölü havzası ise, Ermeni Ardzruni sülâlesinin yönetimi altında idi. Havzanın doğu tarafı (Antsevatsik) bu aileden Gurgen Haçik'in, güney tarafları (Rıştunik) ise kardeşi Senekerim'in idaresinde idi. Haçik'in ölümüyle (1003/1004) havzanın tamamı Senekerim'in hâkimiyetine geçmiştir³.

XI. yy.da Batı İran ve Azerbaycan'a gelen Oğuzlar/Türkmenler ve Selçuklular, yurt bulmak ve yerleşmek amacıyla Doğu Anadolu'ya akınlara başladılar. Bu akın ve istilâlar karşısında Bizans hükümetleri çeşitli tedbirler alma yoluna gittiler⁴. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin bir kısmı, daha Selçuklulardan önceleri, Bizans hükümetleri tarafından Orta Anadolu'ya (Sivas, Kayseri, Malatya, Maraş şehirleri ve çevrelerine) göçürülüp yerleştirilmişti. Suryanî Mihail'in kaydına göre, "Büyük Armenia Ermenilerinin Kapadokya bölgesine göçlerinin başlangıcı Suryanî takvimine göre 1300 (M. 988) yılında vuku bulmuştur"⁵. Buralara daha sonraları da yeni Ermeni grupları getirilip yerleştirildi. Orta Anadolu'ya o kadar çok Ermeni yerleştirilmişti ki, Sivas, Malatya ve Divriği şehirlerinde Ermenilerden teşkil edilmiş üç kolordu kuvveti bulunuyordu⁶.

Bizans İmparatorluğu'nun tehcir ve iskânı sonucu X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kilikya'da demografik durum değişmiştir. İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969) zamanında Araplara karşı girişilen seferler sonucunda ele geçirilen şehirlerden Müslüman ahali çıkarılmış ve bunların yerine, aralarında Ermenilerin de bulunduğu Hristiyan nüfus yerleştirilmiştir⁷.

Selçuklu Devleti kurulmadan önce, Selçuklu başbuğlarından Çağrı Bey, 1015-1021 yılları arasında Doğu Anadolu'ya bir keşif seferi yaptı. Çağrı Bey, üç bin kişilik kuvvetiyle Maverâünnehr'den hareket ederek Horasan-İran-Azerbaycan üzerinden Van Gölü havzasına geldi. Yapılan çatışmalarda Ermeni kuvvetleri bozguna uğradılar. Çağrı Bey buradan kuzeye doğru Gürcü topraklarına gitti. Bugünkü Nahçıvan ve Ermenistan topraklarında Gürcü kuvvetlerini de mağlup etti. Çağrı Bey,

---

Bölgesine Göçürülmeleri", *Omeljan Pritsak Armağanı*, ed.: Mehmet Alpargu-Yücel Öztürk, Sakarya Üni. Yay., Sakarya 2007, s. 420-424, 426.

³ Sevim, a.g.e., s. 9.

⁴ Sevim, a.g.e., s. 13.

⁵ Suryanî Mihail, *Suryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, Türk. trc. Hırant D. Andreasyan, 1944, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha, s. 47.

⁶ Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, trc. Ö. R. Doğrul, TTK yay., c. I, Ankara 1987 (2. bs.), s. 263; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1970, s. 64, 71; Speros Vryonis, *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma Süreci*, trc. İdem Erman, Kalkedon Yay., İstanbul 2020, s. 73, 74, 80; Mehmet Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 122-123; Mehmet Ersan, "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ve Sivas'ta Ermeni Varlığı", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 374 ve n. 13.

⁷ Grousset, a.g.e., s. 510; Ersan, "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ve Sivas'ta Ermeni Varlığı", s. 374n.11.

Selçuklu-Ermeni ilişkilerinin ilki olan bu keşif seferini tamamlayarak, Maveratünnehr'e döndü⁸.

Çağrı Bey'in akını üzerine Bizans imparatoru II. Basileios (976-1025), Ermenilerin yaşadığı bölgelerin yönetim ve savunmasını doğrudan Bizans'a bağlamak amacıyla büyük bir orduyla Doğu Anadolu'ya geldi (1021-1022). Gürcü Krallığı topraklarının bir kısmı ile Kral Senekerim idaresindeki Vaspurakan Ermeni Krallığı topraklarını (12 kale [bazı eserlerde kale sayısı 40 veya 72 olarak da verilir], 4.400 köy, 115 manastır ile birlikte) İmparatorluğa ilhak etti. Senekerim ve ailesiyle, bu bölgede yaşayan 40.000 Ermeni'yi zorla göçürerek, Orta Anadolu'da Sivas, Kayseri kentleri ve yörelerine yerleştirdi (1022). Ermenilerden aldığı yerlere de Bizans askerleri konuşlandırdı, valiler tayin etti⁹. Daha sonra İmparator Konstantin Monomakhos (1042-1055) tarafından Ani ve Kars bölgeleri de Bizans'a ilhak edildi (1045). Ani Kralı II. Gagik ile Kars Kralı Gagik Abas, aileleri ve bağlı halklarıyla birlikte Sivas, Kayseri ve çevrelerine sürüldü¹⁰.

Suryanî Mihail de, Vaspurakan Ermeni kralı Hovhannes Senacherib/Senekerim'in 1021 yılında Sivas'a yerleştirilmesinden sonra Ermenilerin Kapadokya, Kilikya ve Suriye'nin her tarafına yayıldıklarını yazıyor¹¹.

Kral Senekerim, ailesi mensuplarıyla birlikte Sivas'ta ikamete mecbur edildi (1021/1022). Senekerim'in Sivas'ta yerleştirilmesi, çok sayıda Ermeni'nin de buraya gelip yerleşmesine yol açtı. Selçuklu akınlarının önünde Doğu Anadolu'dan kaçan Ermenilerin bir kısmı daha Sivas'a göç etmiştir. Ancak Bizans devletinin

---

⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hırant D. Andreasyan, notlar: Edouard Dulaurier + M. H. Yınanç + çev., TTK yay., Ankara 1987 (2.bs.), s. 48-49; Abu'l-Farac, c. I, s. 293; Grousset, a.g.e., s. 539-540; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-Islam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1997 (6.bs.), s. 90-91; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. I, Kuruluş Devri*, Ankara Üni. DTCF Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü yay., Ankara 1979, s. 104-113; Sevim, a.g.e., s. 11-12; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Yay., Konya 2000, s. 93-107; Ersan, a.g.e., s. 20-21; Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey: Selçukluların Kuruluş Hikayesi*, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 29-33; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK yay., Ankara 2014, s. 8-10.

⁹ Ermeni Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, trc. Hırant D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha, s. 18-19; Grousset, a.g.e., s. 540-541, 542; Honigmann, a.g.e., s. 166-168.

¹⁰ Suryanî Mihail, s. 47; Abu'l-Farac, c. I, s. 274; Urfalı Vahram, *Vahram Vekayinamesi: Kilikya Kralları Tarihi*, Türk. trc. Hırant D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha, s. 3; Honigmann, a.g.e., s. 171; Grousset, a.g.e., s. 542; Kafesoğlu, "Selçuklu Akını", s. 271-272; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret İşıltan, TTK yay., Ankara 1981, s. 291-292; Sevim, a.g.e., s. 9-13; Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s. 122-128; a. mlf., "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin ... Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmesi", s. 432-436, 436-439, 441-442; Ersan, a.g.e., s. 14-15; a. mlf., "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 374-375; Ayönü, a.g.e., s. 10 ve n. 50.

¹¹ Suryanî Mihail, s. 47. Doğu Anadolu'dan Kapadokya'ya göçürülen Ermenilerin siyasî ve sosyal kimlikleri hak. bkz.: Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında ... ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s. 123.

Senekerim'in çocuklarına ve bölgedeki Ermenilere baskı uygulaması, bunların bir kısmının Orta Toroslara ve Çukurova'ya göç etmesine neden olmuştur¹².

Kral Senekerim, Sivas'ta ölünce (1026/1027) yerine büyük oğlu David geçti. Ailesi ve tebaasıyla Sivas, Kayseri ve çevresinde yaşayan David, 1036/1037 yılında öldü ve yerine kardeşlerinden Atom geçti¹³. Tuğrul Bey devrindeki Anadolu seferleri sırasında Emîr Samukh komutasındaki bir Türk kuvveti 1059 yılında Sivas üzerine yürüdüğünde, Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl, Sivas'ın güney-batısındaki Develi kalesine (Kayseri iline bağlı Develi ilçe merkezine) kaçmışlardır¹⁴.

Sultan Alparslan, 1064 yılında Kuzey-doğu Anadolu'ya geniş kapsamlı bir sefer düzenledi. Aras Irmağı ve Arpaçay boylarında birçok şehir ve kale fethedildi¹⁵. Alparslan, Ani'nin fethinden sonra Vanand bölgesi (Kars ve çevresi) Kralı Gagik Abas'ın huzura gelerek hâkimiyetini kabul etmesini istedi. Gagik de, Sultanın gücü ve kararlılığı karşısında tâbiyeti kabul etti. Ancak Sultanın İran'a dönmesinden sonra Kral Gagik Abas, Kapadokya'da kendisine verilecek bazı yerler (Dugidz, Dzamındav/Zamantı, Larissa, Gavadanek/Develi, Komana/Şar) karşılığında Kars şehri ve çevresini Bizans İmparatorluğu'na terk etti (1064)¹⁶.

Malazgirt Savaşı'na (26 Ağustos 1071) kadar Sivas'ta Bizans İmparatorluğu'nun tebaası olarak yaşayan eski kral Senekerim'in oğulları, zaman zaman Bizans hükümetinin takibatına uğramışlar, yerli Rumların kötü davranışlarına maruz kalmışlardır¹⁷. Senekerim'in oğullarının Sivas'taki varlığı 1071 yılında sona erecektir¹⁸.

1080 yılına kadar kendisine tahsis edilen Zamantı'da (Kayseri/Pınarbaşı) yaşayan eski Kars Kralı Gagik Abas ile eski Vaspurakan Kralı Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl, Bizanslılar tarafından meçhul bir şekilde öldürüldü (1080/1081).

¹² Ersan, "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 375, 380.

¹³ Urfalı Mateos, s. 12n.33, 50n.129, 58; Grousset, a.g.e., s. 541, 576-577; Honigmann, a.g.e., s. 173; Ersan, a.g.e., s. 104; a. mlf., "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 375.

¹⁴ Urfalı Mateos, s. 110-111; Ersan, a.g.e., s. 104; Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında ... ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s. 131-133.

¹⁵ Toplu bilgi için bkz.: Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. III, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK yay., Ankara 1992, s. 14-20; Sevim, a.g.e., s. 15-17; Ayönü, a.g.e., s. 26-30.

¹⁶ Urfalı Mateos, s.121-122; Simbat, s. 40-41; Grousset, a.g.e., s. 600, 615, 617; Tezcan, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında ...", s. 441-442; Ayönü, a.g.e., s. 30. Ermenilerin Orta Anadolu'da tehcir ve iskan edildiği yerlerin adı ve coğrafi mevkii hak. bkz.: Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1999 (2.bs.), s. 262, 268, 458, 508, 700.

¹⁷ Urfalı Mateos, s. 71; Grousset, a.g.e., s. 577-578; Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında ... ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s. 133-137; Ersan, a.g.e., s. 104; a. mlf., "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 375-376.

¹⁸ İmparator Romanos Diogenes, Malazgirt'e giderken Sivas'a geldiğinde, yerli Rumların, "Ermeniler bize Türklerden daha çok fenalık yaptılar" şeklindeki şikâyetleri üzerine, Atom ve Apusahl'ı Sivas'tan sürmüş, şehri askerlerine talan ve tahrip ettirmiştir. Bu olaylar sırasında çok sayıda Ermeni de ölmüştür (Urfalı Mateos, s. 140-141; Grousset, a.g.e., s. 610-611; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu yay., İstanbul 1971, s. 177; Ersan, a.g.e., s. 105)

Bunların Sivas-Kayseri bölgesinde sahip olduğu topraklar, Bizans hâkimiyetine katıldı¹⁹.

Buraya kadar, Ermenilerin Kilikya'ya gelmelerinden önceki siyasî hayatları ve faaliyetlerini özetledik. Şimdi makalemizin konusunu teşkil eden olayların cereyan ettiği Kilikya/Çukurova bölgesinin coğrafyasını tanıyalım.

Coğrafi Konum

Araştırma konumuzun coğrafi sahası, Türklerin fethinden önce Kilikya diye adlandırılan bölge ve yakın çevresindeki dağlık, ovalık arazilerdir. Kilikya bölgesinin doğusu, kuzeyi, batısı Orta Toroslar denilen dağlarla çevrilidir. Dağların kuzeyinde Orta Anadolu platosu yer alır. Kilikya'nın güney-doğusunda Antakya bölgesi ve Suriye toprakları uzanır. Güneyinde ise Akdeniz vardır. Kilikya'nın sahası, Türkiye'nin bugünkü idarî taksimatına göre, yaklaşık olarak Adana ve Mersin vilayetleri arazisini kapsıyordu. Doğuda Gaziantep vilayeti sınırlarına, kuzeyde Niğde vilayeti sınırları ile kuzey-doğuda Maraş-Elbistan bölgesine, batıda ise bugünkü Mersin İli batı sınırlarına kadar uzanıyordu. Bölge, XV. yy.dan itibaren Türkçe ve Arapça eserlerde Çukurova adıyla geçmektedir. Bölgenin Suriye'den Anadolu'ya ulaşan kervan yollarına, Doğu Akdeniz sahillerinde Silifke, Korykos, Ayas (Yumurta) gibi limanlara, savunmayı kolaylaştırıcı sarp dağlar ile geçitlere sahip olması bakımlarından stratejik bir önemi vardır²⁰.

710-711 yıllarında Araplar tarafından fethedilen Kilikya, yaklaşık iki yüz yıl Müslümanların hâkimiyetinde kaldı. Abbasîler'in (750-1258) zayıfladığı dönemde, Çukurova yeniden Bizans'ın eline geçti. Sonradan imparator olacak olan, Bizans ordusu başkomutanı (II.) Nikephoros Phokas (963-969), Tarsus, Adana, Misis (Adana'nın doğusunda, Ceyhan Nehri üzerinde bugünkü Yakapınar), Anazarba (Anavarza, bugünkü Dilekkaya köyü yerinde), Maraş, Dulûk ve Ra'ban (bugünkü Araban) şehirlerini zapt etti (961-965). Bölgedeki Müslümanların çoğunu öldürdü, bir kısmını sürgün etti. Kilikya'dan yaklaşık 200.000 kişiyi esir alarak Anadolu ve Balkanlar'a nakleden İmparator N. Phokas, halkı Hristiyan olmaya veya göç etmeye zorladı. Müslümanlardan boşaltılan kale ve kasabalara çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Hristiyan göçmenleri yerleştirdi²¹.

İmparator IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Vaspurakanlı Ardzruni sülalesine mensup Apıkarip/Apulğarip adlı bir Ermeni'ye, Bizans'a tâbi

¹⁹ Urfalı Mateos, s. 156-158; Grousset, a.g.e., s. 619; Ersan, a.g.e., 105; a. mlf., "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 377.

²⁰ Faruk Sümer, "Çukur Ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *TAD*, c. I, sayı: 1, 1963, Ankara 1964, s. 1, 3; Umar, a.g.e., s. 440; Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990, s. XI, XIII-XIV; Ersan, a.g.e., s. 107.

²¹ Urfalı Mateos, s. 8-9; Simbat, s. 2; Abu'l-Farac, c. I, s. 264-265; Grousset, a.g.e., s. 479, 510; Ostrogorsky, a.g.e., s. 88, 94, 134, 265, 269; Honigmann, a.g.e., s. 92-93; a. mlf., "Maraş (Tarih)", *İA*, c. VII, s. 314; Sümer, "Çukur Ova...", s. 3; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 68; Kaşgarlı, a.g.e., s. 16; Ersan, a.g.e., s. 107-108.

olması kaydıyla, Tarsus şehrinin hâkimiyetini verdi ve Kilikya valiliğine atadı (1042). Bu durum daha sonraki yıllarda bölgeye yeni göçlere ve Ermeni ileri gelenlerinin burada yeni yerler elde etmesine temel hazırladı²². Apıkarip, daha sonra, imparator I. Aleksios Komnenos'u (1081-1118), Lampron (=Namrun. Mersin İli'ne bağlı Çamlıyayla ilçe merkezi)²³ kalesinin, Bizans'a tâbi olması kaydıyla, Hetum oğlu Oşin'e verilmesi ve buranın babadan oğula geçen bir tımar olarak bu aileye bırakılması hususunda ikna etti. Lampron kalesine yerleşen Oşin, burayı tamir ve tahkim etti. Daha sonraları Oşin'in halefleri burada hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Böylece Kilikya'nın batı taraflarında Hetumlular sülalesinin temelleri atılmış oldu²⁴.

Kilikya'da Ermeniler adına önemli işler başaran Rupenliler sülalesinin bölgeye ilk gelişi, Bizanslılar ile çatışmalarından sonra olmuştur. Rumlar ile Ermeniler arasında önceden mevcut olan nefret, Ermenilerin Bizans tarafından Orta Anadolu'ya göçürülmesiyle derinleşerek büyüdü ve iki taraf arasında çatışmalara sebep oldu. Nitekim Bizans tarafından Kapadokya'da yaşamaya mecbur edilen eski Ani kralı II. Gagik, burada Bizans metropoliti Markos'u öldürdü²⁵. Bizanslılar bu olayı bahane ederek Ermenilere baskı uygulayıp takibe başladılar. Bizanslı Mandale-oğulları, kral II. Gagik'i öldürdüler²⁶.

Krallarının ölümüyle zaafa düşen Ermeni reisleri, etrafa dağıldılar. Gagik'in akrabalarından Rupen ve ailesi, 1080 yılında Toros dağlarına sığındı²⁷. Rupen ölünce (1095), liderliği ele alan oğlu Konstantin (1095-1102), Bizans idaresindeki Vahga (Feke)²⁸ kalesini ele geçirdi (1097/1098)²⁹. Daha sonra başıboş birçok Ermeni onun civarında toplandı. Ermeniler, Kilikya'nın dağlık bölgelerinde Bizans idaresinde bulunan diğer kaleleri de zapt ettiler ve Rupenliler sülalesinin temellerini attılar³⁰. Bu Konstantin, Kilikya Ermeni Krallığı'nın kurucusu kabul edilir. Konstantin'in, sınırlarını nerelere kadar genişlettiği hususunda açık bir bilgi yoktur. Ancak Urfalı Mateos, onun (Orta) Toros dağlarının önemli bir kısmını Türklerden aldığını

---

²² Urfalı Mateos, s. XIX. Nitekim Karabağ (Artsakh) eyaletinin bir kısmına hâkim olan Hetum'un oğulları Oşin, Halgam ve Pazuni, kendilerine tâbi bulunan Ermeni halkıyla, 1072 yılında Çukurova'ya geçmişlerdir (Ersan, a.g.e., s. 108).

²³ Umar, a.g.e., s. 337, 504.

²⁴ Urfalı Mateos, s. XIX, 157; Ersan, a.g.e., s. 108.

²⁵ Urfalı Mateos, s. 131-132; Ermeni Simbat, s. 43-44; Urfalı Vahram, s. 4; Grousset, a.g.e., s. 605-606.

²⁶ Urfalı Mateos, s. 157-158, 420; Simbat, s. 46; *Gorigos Senyörü Hetum Vekaynamesi*, Türk. trc. H. D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha, s. 1; Urfalı Vahram, s. 4; Grousset, a.g.e., s. 615-618, 619; Ersan, a.g.e., s. 109.

²⁷ Urfalı Mateos, s. 157n.120; Hetum, s. 1; Urfalı Vahram, s. 4; M. Streck—M. H. Yınanç, "Ermeniye", *İ.A.*, IV, s. 321.

²⁸ Umar, a.g.e., s. 266.

²⁹ Hetum, s. 1, 2.

³⁰ Suryani Mihail, s. 47, 49; Urfalı Vahram, s. 4-5; Urfalı Mateos, s. 157n.120; Simbat, s. 47.

belirtmektedir³¹. Bu suretle Çukurova ve Doğu Kilikya'da Rupenliler, Batı Kilikya'da Hetumlular olmak üzere iki Ermeni hanedanı ortaya çıktı³².

Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'da Bizans hâkimiyetinin çökmesinden faydalanan Ermeniler, Fırat Nehri boylarına, Gaziantep, Urfa, Malatya ve Kilikya taraflarına çekilip buralarda küçük prenslikler kurarak nüfuslarını arttırmaya başladılar. Bu prensliklerin en büyüğünü kuran Philaretos Brachamios idi. Vaspurakan bölgesi Ermenilerinin asillerinden olan Philaretos³³, Malazgirt Savaşı sırasında Elazığ/Palu'daki Bizans kuvvetlerinin komutanı olup, Türklere karşı Malatya-Antakya hattının müdafaasıyla görevlendirilmişti. Savaştan sonra etrafına topladığı silahlı adamlarla 1074 yılından itibaren önce Maraş ve civarında bir Ermeni derebeyliği kurdu. 1078-1079 yılları civarında Malatya, Harput, Palu, Elbistan, Urfa, Tarsus ve Antakya gibi şehir ve kalelere hâkim oldu. Bu suretle gittikçe kuvvetlenen Philaretos, Harput'tan Kilikya'ya kadar uzanan, Malatya, Maraş, Ayntab (Gaziantep), Sümeysat (Samsat), Keysun (Göksun), Tarsus, Anazarba, Misis, Ra'ban, Antakya ve Urfa şehirlerini içine alan geniş bir Ermeni Prensligi kurdu ve buralardaki Bizans hâkimiyetine son verdi (1083)³⁴.

Anadolu'nun güneyinde geniş bir sahaya hâkim olan bu Ermeni Prensligi, Türkiye Selçukluları için bir tehdit oluşturuyor, Selçuklu Devleti'nin, doğu ve güney-doğu bölgelerinde bulunan Türk-İslam hâkimleri ve ülkeleriyle münasebetlerine engel oluyordu. Bizans'la yapılan Dragos/Drakon Suyu antlaşması (Haziran 1081)³⁵ ile batı sınırını emniyete alan I. Süleyman-şah, doğuya yönelme fırsatı buldu. Bu barış döneminde Güney Anadolu'ya bir sefer düzenleyerek, 1082 yılında Tarsus'u fethetti. 1083 yılında ise Adana, Misis ve Anazarba başta olmak üzere bütün Çukurova'yı zapt etti. Bu suretle Ermeni Philaretos'un kurduğu Prenslig'in hâkimiyet sahasının batı kısmı I. Süleyman Şah'ın eline geçmiş oluyordu. Fethedilen şehirlere Türk garnizonları yerleştiren I. Süleyman-şah, Tarsus'a kadı

---

³¹ *Vekayiname*, s. 201.

³² Ahmet Ünal – K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Yay., İstanbul 2007, s. 290-291; Ersan, a.g.e., s. 109.

³³ Sevim, a.g.e., s. 21; Ersan, a.g.e., s. 110n.478.

³⁴ Abu'l-Farac, c. I, s. 329, 330; Sevim, a.g.e., s. 21.

³⁵ Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, trc. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 1996, s. 126; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 81; Osman Turan, "Süleyman-şah I", *IA*, c. XI, s. 209, 213; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 61, 62; Ayönü, a.g.e., s. 74-75.

tauin ettikten sonra İznik'e döndü³⁶. Çukurova, Birinci Haçlı Seferi ordularının bölgeye gelişine kadar Selçuklu hâkimiyetinde kalmıştır³⁷.

Philaretos, hâkimiyeti altındaki bölgelerde Bizans halkına ve hatta Ermenilere bile kötü davranmakta idi. O, bu zalimce tutumu nedeniyle halk tarafından sevilmiyordu. O, bir yandan Bizans'a tâbi görünüyor, bir yandan da Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a tâbiyet arz edip vergi ödeyerek Prensliğinin varlığını devam ettirmeye çalışıyordu. Çünkü Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Süleyman Şah'ın hâkimiyetini kendi Prensliğine doğru genişletmesinden rahatsız idi³⁸. I. Süleyman-şah, Çukurova'nın fethinden sonra Antakya seferine çıkacaktır. Malazgirt Savaşı'ndan sonraki yıllarda Bizans ile irtibatı kesilen Antakya, 1078/1079 yılından beri Ermeni Philaretos'un yönetiminde bulunuyordu. Philaretos, I. Süleyman Şah'ın genişlemesine engel olması için Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın huzuruna gitti. Fakat Sultan Melikşah, ona yüz vermedi³⁹.

Philaretos'un zulmünden ve baskılarından yılmış bulunan Antakya halkı, Süleyman Şah'ı Antakya'ya davet ettiler. Az bir kuvvetle İznik'ten yola çıkan Süleyman-şah, Antakya önüne geldi. Kısa bir kuşatmadan sonra 12 Aralık 1084'te şehri, 12 Ocak 1085'te iç kaleyi teslim aldı⁴⁰.

Süleyman-şah'ın Çukurova harekâtıyla paralel olarak Türk emîri Buldacı da 1085 yılında Elbistan, Keysun (Göksun) ve Ra'ban (Araban) şehirlerini fethetti. Bu

---

³⁶ Anna Komnena, s. 193-194; Suryanî Mihail, s. 30-31, 32, 37; İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi: el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yay., İstanbul 1987, c. X, 128; Abu'l-Farac, c. I, s. 331; *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler*, trc. Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1988, s. 24; Turan, "Süleyman-şah I", s. 212-213; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 66-70; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Ankara 1988, s. 39; a. mlf., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, trc. Yıldız Moran, e Yayınları, İstanbul 1979, s. 91-92; Sevim, a.g.e., s.30; a. mlf., *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK yay., Ankara 1990, s. 30; a. mlf., *Anadolu'nun Fethi*, TTK yay., Ankara 1993 (2.bs.), s. 119-120; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi-2, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca yay., İstanbul 2014 (2.bs.), s. 6-8; Ersan, a.g.e., s. 39-40, 110; Ayönü, a.g.e., s. 76.

³⁷ Ayönü, a.g.e., s. 76.

³⁸ Anna Komnena, s. 124; Suryanî Mihail, s. 29-30, 33; Ostrogorsky, a.g.e., s. 323; Turan, "Süleyman-şah I", s. 206 vd.; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 47, 54 vd., 69; İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", İÜEF TED, sayı: 10-11, İstanbul 1979-1981, s. 1-28; Sevim, a.g.e., s. 22; Ersan, a.g.e., s. 39.

³⁹ Urfalı Mateos, s. 170-171.

⁴⁰ Anna Komnena, s. 194; Urfalı Mateos, s. 147 vd., 161-162, 170-171; Suryanî Mihail, s. 30, 31; Azîmî, *Tarih*, s. 24; İbnü'l-Esir, c. X, s. 128-129; Abu'l-Farac, c. I, s. 331; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, trc. Halil İbrahim Gök – Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara 2014, s. 36; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000, s. 14; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 120-125; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 83-84; Turan, "Süleyman-şah I", s. 213-215; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 70, 71-73; M. Streck, "Antakya", *İA*, I, 456-459; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, III, s. 228-230; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı yay., İstanbul 2002 (2. bs.), s. 10; Sevim, a.g.e., s. 20-25; a. mlf., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK yay., Ankara 1983, s. 108-112; Ersan, a.g.e., s. 40-41, 42.

havalide sadece Maraş Philaretos'un hâkimiyetinde kaldı. Philaretos, 1090 yılından önceki bir tarihte Maraş'ta ölmüştür⁴¹.

Malatya'ya hâkim olan Bizans valisi Ermeni Gabriel (1095-1103) de Philaretos'un tâbiyetine girmişti. Suryanî Mihail, Philaretos öldükten sonra Gabriel'in Malatya ve çevresinde bağımsız kaldığını, Türklerin Bizanslıları mağlup ettiklerini görünce, karısını Bağdat'a göndererek Halife'den Malatya Beyliği'ni kendisine tevdi eden bir ferman aldığını yazar⁴². O sıralarda Urfa'ya Ermeni Theodoros/Toros hâkim bulunuyordu (1094-1098). Theodoros, Urfa halkı tarafından öldürülünce Haçlılar gelip Urfa'ya hâkim oldular⁴³. Yine Philaretos zamanında Kogh Basil/Koğ Vasil (öl. 12 Ekim 1112) adlı bir Ermeni reisi, Keysun, Ra'ban ve Geben/Kaban/Keban'a hâkim bulunuyordu⁴⁴.

Türklerin Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'yu fethetmelerine karşı, Bizans imparatorları VII. Mihail Dukas ve I. Aleksios Komnenos'un Papalıktan ücretli asker yardımı istemeleri üzerine, Haçlı Seferleri düzenlendi⁴⁵. 1096 yazında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden hareket eden I. Haçlı orduları, 1097 yılının ilkbaharında İstanbul'da birleşip Anadolu'ya geçtiler. Selçuklu başkenti İznik'i kuşattılar. İznik, Bizanslılara teslim oldu (19 Haziran 1097)⁴⁶.

İznik'in düşmesinden ve takiben Eskişehir yakınında cereyan eden Dorylaion muharebesinden (4 Temmuz 1097)⁴⁷ sonra Haçlı ordusu Konya Ereğli'sine geldi. Haçlı liderleri, buradan sonra izlenilecek güzergâh konusunu tartışıp, Kayseri – Komana (Şar) – Göksun – Maraş üzerinden Antakya'ya gitmeye karar verdiler⁴⁸. Bunun üzerine Haçlı reislerinden Tankred ve Baudouin, kendilerine ayrı birer hâkimiyet bölgesi elde etmek düşüncesiyle, kendi askerlerini alıp ana ordudan

---

⁴¹ Abu'l-Farac, c. II, s. 333; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 70; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 10.

⁴² Suryanî Mihail, s. 37.

⁴³ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I, TTK yay., Ankara 1990; Kaşgarlı, a.g.e., s. 38.

⁴⁴ Urfalı Mateos, s. 221n.22, 233; Suryanî Mihail, s. 46, 49; Kaşgarlı, a.g.e., s. 4, 10; Umar, a.g.e., s. 275, 413.

⁴⁵ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *T.D.*, sayı: 35, İstanbul 1994, s. 65-76; a. mlf., "Haçlılar", *DİA*, c. XIV, s. 525 vd.; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004 (2.bs.), s. 1 vd.; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, trc. Özden Arıkan, Tarih Vakfı yay., İstanbul 1999, s. 16 vd..

⁴⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 100-101 (yazar, İznik'in teslim tarihini 26 Haziran'da gösterir); Semavi Eyice, "İznik", *DİA*, c. 23, s. 544; Işın Demirkent, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler* içinde, Dünya Kitap yay., İstanbul 2007, s. 21-38; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 11-33; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 26.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 101-103. Öngül, 30 Haziran tarihini verir (a.g.e., c. 2, s. 26).

⁴⁸ Ostrogorsky, a.g.e., s. 336-337; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 104; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 34-36; Ersan, a.g.e., s. 111.

ayrılarak Çukurova'ya gittiler. Çukurova'daki Ermenilerle irtibat kurarak, işbirliği ve yardım sağladılar⁴⁹.

Bu sırada Çukurova'da Tarsus, Adana, Misis, Anazarba gibi şehir ve kaleler, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Süleyman-şah'ın fethettiği tarihten (1082-1083) beri Türklerin hâkimiyetinde bulunuyordu. Haçlı reisleri Tankred ve Baudouin, kuvvetlerini birleştirerek, adı geçen şehir ve kaleleri birer birer ele geçirdiler. Böylece Selçuklular, Bizans'tan fethetmiş oldukları Çukurova'yı Haçlılara terk ederek bölgeden çekilmek zorunda kaldılar. Fakat Tankred ve Baudouin, buralarda fazla kalmadılar. Ele geçirdikleri şehir ve kalelere küçük garnizonlar bırakarak Çukurova'dan ayrıldılar (Eylül 1097). Tankred, Antakya'yı kuşatmaya başlayan ana Haçlı ordusuna katıldı. Baudouin, Maraş üzerinden Urfa'ya gitti. Ermenilerin yardımıyla Urfa'ya hâkim olan Baudouin (10 Mart 1098), burada bir Haçlı Kontluğu kurdu⁵⁰. Tarsus, Adana ve Misis, Bizans'ın Çukurova'yı almasına kadar Haçlıların elinde kalmıştır.

Ortaya çıkan yeni şartlardan faydalanarak, Kilikya Ermenilerinin önemli bir kısmını etrafında toplayan Baron⁵¹ I. Konstantin'in Vahga (Feke)'da ölümünden sonra yerine I. Toros geçti. I. Toros'un hâkimiyeti döneminde (1100-1129) Ermeniler, Kilikya'nın dağlık bölgelerinden ovalara inmek için yoğun faaliyetlerde bulundular⁵². Antakya Haçlı Prinkepliği'nin kurulmasından sonra, Haçlılar ve bilhassa Haçlı reisi Tankred, Çukurova'yı Türklerden kendilerinin geri aldığını ileri sürerek, bölge üzerinde hak iddia ettiler. Ancak I. Haçlı Seferinin getirdiği şartlardan faydalananlar Ermeniler olacak ve Çukurova'yı ele geçireceklerdir⁵³.

İmparator I. Aleksios Komnenos, I. Haçlı Seferini yöneten liderler ile İstanbul'da varılan antlaşma gereğince, Türklerden alınacak yerlerin Bizans'a bırakılacağını zannediyordu. Ancak icraatın böyle olmadığını görünce Çukurova'da Bizans hâkimiyetini tekrar kurmak için harekete geçti. 1104 yılında bölgeye gönderilen bir Bizans kuvveti, Tarsus, Adana ve Misis'i Haçlılardan almayı başardı. Gönderilen bir donanma da Silifke ve Korykos limanlarını ele geçirdi. Böylece Çukurova'nın doğusuna kadar olan bölgede tekrar Bizans hâkimiyeti kuruldu⁵⁴.

⁴⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1986, c. I, s. 150 vd.; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I, s. 4-5; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 36-37; Ersan, a.g.e., s. 112.

⁵⁰ Urfalı Mateos, s. 190 vd.; Abu'l-Farac, c. I, s. 329; Ostrogorsky, a.g.e., s. 337; Runciman, a.g.e., c. I, s. 140-149, 152-153; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, c. I, s. 5-7; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 34-38; a. mlf., "Haçlılar", s. 528-529; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 24, 27; Ersan, a.g.e., s. 113 vd.

⁵¹ Kilikya Ermenilerinin Haçlılara yaptıkları yardım karşılığında reislerine "baron" unvanı verilmiştir. 1198'de Ermeni baronu II. Leon'a yine Haçlılar tarafından "krallık" tacı verilene (*Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s.191n.209) kadar, Ermeni reisleri baron unvanını kullanmışlardır (Ersan, a.g.e., s. 115-117, 155-157).

⁵² Hetum, s. 2; Urfalı Vahram, s. 5; Ermeni Simbat, s. 48; Ersan, a.g.e., s. 117.

⁵³ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, trc. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1995, s. 14 vd., 25 vd., 70, 73 vd.; Ersan, a.g.e., s. 117; Ayönü, a.g.e., s. 77.

⁵⁴ Anna Komnena, s. 354, 357; Runciman, a.g.e., c. I, s. 247; Ostrogorsky, a.g.e., s. 338; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 84; Ayönü, a.g.e., s. 77.

Ancak Bizans'ın bölgedeki hâkimiyeti devamlı olamamıştır. Nitekim Antakya Prinkepsi I. Bohemund, Danişmendliler elindeki esaretinden (1100-1103)⁵⁵ kurtulduktan sonra Avrupa'ya dönünce, Antakya'da hâkimiyeti ele alan Tankred, Çukurova'ya yöneldi ve Bizans idaresindeki Adana ve Tarsus'u ele geçirdi (1107). Dağlardan ovaya inmeye çalışan Ermeni baronu I. Toros da Anazarba ve Gidrosgauis/Gidrosgo kalelerini ele geçirdi ve buralara muhafızlar bıraktı (1111-1112)⁵⁶. Ermeni baronu I. Toros, Haçlı saldırıları sebebiyle Selçukluların Orta Anadolu'ya çekilmesinden ve Bizans ile Antakya Haçlı Prinkepsliği arasındaki mücadeleden yararlanarak Anazarba'yı elinde tutmayı başardı. I. Toros'un daha başka yerleri de ele geçirdiği kaydediliyor, fakat yer ismi verilmiyor⁵⁷.

Bu sıralarda Türkiye Selçukluları da merkezini Konya'ya nakletmiş ve I. Haçlı seferinin meydana getirdiği sarsıntıyı üzerinden atmaya başlamıştı⁵⁸. Sultan I. Kılıç Arslan'ın, Büyük Selçukluların Musul valisi Çavlı ile giriştiği muharebe sırasında Habur Irmağı'nda boğularak ölümünden (13 Temmuz 1107)⁵⁹ sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin başsız kalmasını fırsat olarak düşünen Bizanslılar ve Ermeniler, Türk topraklarına saldırılara başladılar. Güneydeki Haçlılar da Türk topraklarına devamlı saldırılarda bulunuyorlardı. Nitekim Antakya Prinkepsi Bohemund komutasında harekete geçen Haçlılar, Maraş, Elbistan ve Ceyhan havzasını işgale çalıştılar ise de, Türkler bu bölgeyi Haçlılardan kurtardılar⁶⁰.

Gerger Ermenilerine mensup silahlı çeteler Malatya'ya bağlı Harput, Palu ve yörelerinde yol kesiyor ve yağma yapıyorlardı. Artuklu Belek Gazi bunlar üzerine bir sefer yapmak zorunda kaldı. Belek Gazi, önce Gerger Ermenileri reisi Mihail'e haber gönderip, "Bu eylemlerine son vermesini, buna karşılık kendilerine her yıl bin yük buğday ile Malatya'ya bağlı üç köyü vereceğini" bildirdi. Mihail, "hırsız ve şâkilerin kendi memleketinde bulunmadığını" birkaç kez beyan ve iddia etmesine rağmen, sözünde durmayıp kendisine bağlı Ermeni çetelerine Hanzit köylerine baskınlar yaptırarak, yakıp yıkmayı, yağmayı sürdürdü. Hatta bir Selçuklu

---

⁵⁵ Bkz.: Suryanî Mihail, s. 47, 48, 49; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 107, 137, 143-144; Işın Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması, Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)", *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, s. 113-120; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1085-1178)*, İstanbul 2017, s. 62-65, 77-79, 149.

⁵⁶ Anna Komnena, s. 362-365; Urfalı Vahram, s. 5; Urfalı Mateos, s. 244-245 (eserin s. 157n.119'da, Gidrosgauis kalesinin Gizistra/Cybistra/Gentrosgevavis adıyla, Tyane (Niğde-Kemerhisar) havalisinde yer aldığı belirtilmiştir); Simbat, s. 48-50; Honigmann, a.g.e., s. 124; Umar, a.g.e., s. 67; Ersan, a.g.e., s. 117-120.

⁵⁷ Urfalı Vahram, s. 5; Ersan, a.g.e., s. 121.

⁵⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.105; Sevim, a.g.e., s. 27; Ersan, a.g.e., s. 120.

⁵⁹ Urfalı Mateos, s. 231; Turan, "Kılıç Arslan I", *İA*, c. VI, s. 686; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 109; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK yay., Ankara 1996, s. 57-58.

⁶⁰ Urfalı Mateos, s. 232-233; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 148-153; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 18; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara 1995, s. 433-434; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK yay., Ankara 1990, s. 64-65; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 39, 41; Ersan, a.g.e., s. 120-121.

garnizonuna da baskın düzenledi. Bunun üzerine Belek Gazi, kış mevsiminde (Ocak 1121) buz tutmuş Fırat Nehri'ni geçerek Gerger yörelerine ulaştı. O, eşkıyalık yapan Ermenileri yakalatıp Hanzit'e tehcir ederek onlara bu yörelerde köyler verdi ve iyi davrandı. Bu köylerdeki yeni yerleşim yerlerinden memnun olan Ermenilere, "Gerger'e bir daha dönmemeleri" hususunda yemin ettirdi. Ancak yeminlerine sadık kalmayarak Gerger'e dönüp eşkıyalığa devam eden bir kısım Ermeniler yakalanıp köle yapıldı, mallarına el konuldu⁶¹. Ermeni Mihail, daha sonra Artuklu Belek Gazi'nin ölümünü fırsat bilerek, Gerger'e saldırdı ve bu bölgeyi Türklerin elinden aldı (1125)⁶².

Ermeni baronu I. Toros, 1129 yılında öldü. Yerine geçen oğlu Konstantin, kısa bir süre sonra bir saray entrikası ile öldürüldü ve Kilikya Ermeni tahtına Toros'un kardeşi I. Leon geçti (1129-1138)⁶³. Adana, Tarsus ve Misis'i ele geçiren I. Leon⁶⁴, Danişmendliler için de tehlike arz etmeye başlamıştı. Ermeniler, yağma maksadıyla Türk bölgelerine saldırılarda bulunarak halkın bir kısmını öldürüp, bir kısmını esir alıyorlar, evlerini obalarını yağmalayıp tahrip ediyorlar, hayvanlarını sürüp götürüyorlardı. Bu durum karşısında Danişmendli Emîr Gazi, Ermeniler üzerine sefere çıktı (1131). Emîr Gazi'nin bazı kaleleri ele geçirmesi üzerine barış isteyen I. Leon, her yıl vergi ödeyeceğine ve Ermeni eşkıyaların Türk topraklarına saldırılarını önleyeceğine dair yeminle söz verdi. Bunun üzerine Emîr Gazi bölgeden çekildi. Fakat yeminli sözüne uymayan I. Leon, vergi ödemediği gibi, eşkıyaların saldırılarına da engel olmadı. Emîr Gazi ise o sırada Karadeniz sahillerinde seferde bulunduğu için I. Leon'un bu hareketine müdahale edemedi⁶⁵.

Baron I. Leon, 1135'te, Amanos Dağları'na uzanan kuzey yollarının birbirine yaklaştığı yerde bulunan Sarvandikar/Servendikar kalesini ele geçirdi. Bundan dolayı Haçlılarla arasında çatışma oldu⁶⁶. Baron I. Leon'un işgallerine ve genişlemesine kızan İmparator II. İoannes Komnenos, 1137 yılında büyük bir ordu ile Çukurova ve Kuzey Suriye üzerine sefere çıktı. İmparator, Anadolu'dan geçerken

⁶¹ Urfalı Mateos, s. 273 (müellif, 1123 yılını verir); Suryanî Mihail, s. 68-69; Abu'l-Farac, c. II, s. 357; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 163; Sevim, a.g.e., s. 28-29.

⁶² Urfalı Mateos, s. 278, 279.

⁶³ Suryanî Mihail, s. 91; Urfalı Vahram, s. 6; Hetum, s. 3; Simbat, s. 52 (Hetum ve Simbat'ın eserlerinde, Toros'un ölüm tarihi 1129/1130 şeklinde yazılmıştır); Abu'l-Farac, c. II, s. 362 (Toros'un ölümünü 1130 yılında gösterir); Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, c. II, TTK yay., Ankara 1987, s. 92; Ersan, a.g.e., s. 121.

⁶⁴ Urfalı Mateos, s. 259n.102; Urfalı Vahram, s. 6; Simbat, s. 52 (bu olay için 1132/1133 yılını verir); Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 171; Ersan, a.g.e., s. 122-123.

⁶⁵ Simbat, s. 52; Abu'l-Farac, c. II, s. 363; Suryanî Mihail, s. 96; Yınanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, c. III, s. 470; Runciman, a.g.e., c. II, s. 164; Cahen, a.g.e., s. 25; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 171; Ersan, a.g.e., s. 123; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK yay., Ankara 2003, s. 42; a. mlf., *Danişmendliler (1085-1178)*, s. 95; a. mlf., *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür-Sanat yay., İstanbul 2018, s. 74.

⁶⁶ Simbat, s. 52 (1133/1134 yılını verir); Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, c. II, s. 112; Ersan, a.g.e., s. 123. Osmaniye İli Hasanbeyli İlçesi sınırları içinde, Osmaniye-Bahçe karayolunun güneyinde bulunan Servendikar kalesi (Savrandı/Savuran kale) hak. bkz.: Honigmann, a.g.e., s. 119n.12; Umar, a.g.e., s. 708, 714.

yolu üzerindeki Selçuklu yerleşim birimlerini tahrip ederek ilerledi⁶⁷. İlkbaharda Çukurova'ya indi. Ermeni I. Leon'un kuvvetlerini geri püskürttüktan sonra Tarsus, Adana, Misis ve Tell-Hamdun'u (Adana-Osmaniye arasında yer alan bugünkü Toprakkale) kolayca ele geçirdi. Sonra kuzeydeki Anazarba üzerine yürüyerek uzun bir kuşatma sonunda burayı da zapt etti. Ermenilere ağır bir darbe indiren İmparator Ioannes Komnenos, bundan sonra Haçlılar elindeki Antakya'yı da ele geçirdi (Ağustos 1137)⁶⁸. Ermeni meselesini nihaî bir çözüme bağlamak amacıyla Antakya'dan Çukurova'ya dönen Ioannes Komnenos, şiddetli bir kuşatmadan sonra Ermenilerin merkezi Vahga (Feka)'yı ele geçirdi. Baron I. Leon ve iki oğlunu esir edip İstanbul'a gönderdi (1137). Sultan Mesud ile bir anlaşma yaptıktan sonra kendisi de İstanbul'a geri döndü (1138)⁶⁹.

İmparator II. Ioannes Komnenos'un bu geniş kapsamlı Kilikya seferinde (1137-1138) bölgedeki şehir ve kaleler Bizans hâkimiyetine alınıp, baron I. Leon da esir alınıp götürüldüğünden, Ermeni direnişi kırılmış görünüyordu. Ermeni Baronu I. Leon ve oğlu Rupen, İstanbul'da hapisteyken öldüler (1139/1140, 1142)⁷⁰. Baronu I. Leon ve ailesinin İstanbul'a götürülüp hapsedilmesinden (1137), oğlu Toros'un İstanbul'dan kaçıp Kilikya'ya geldiği 1145 yılına kadar geçen sürede, Kilikya Ermeni Baronluğunun durumu ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz⁷¹. Suryanî Mihail, "Leon İstanbul'a götürüldükten sonra Kilikya ülkesi kısmen Bizanslıların, kısmen de Türklerin elinde kaldı" diyor⁷². Bu sırada Kilikya bölgesinde tek güçlü Ermeni sülalesi olarak, Bizans'a her zaman sadık kalmış olan Hetumlular bulunuyordu⁷³.

Baron I. Leon'un ölümünden sonra, İstanbul'dan kaçarak gizlice Kilikya'ya ulaşan oğlu (II.) Toros, Kilikya Ermenilerinin liderliğini ele aldı (1145-1168). İlk hamlede Çukurova'da Amuda (Hemita. Osmaniye İli Toprakkale ilçesine bağlı bugünkü Gökçedam köyü) kalesini ele geçirdi. Sonra dağlık bölgedeki

⁶⁷ Urfalı Mateos, s. 290, (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 293; Suryanî Mihail, s. 111; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 55; Ayönü, a.g.e., s. 122.

⁶⁸ Niketas, c. I, s. 17; Suryanî Mihail, s. 111; Abu'l-Farac, c. II, s. 374; Runciman, a.g.e., c. II, s. 174-175; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, c. II, s. 118-120; Kesik, *Sultan I. Mesud*, 43-44, 99-100; Ayönü, a.g.e., s. 122.

⁶⁹ Urfalı Mateos, s. 290, (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 293, 326; Suryanî Mihail, s. 111, 112; Hetum, s. 3; Urfalı Vahram, s. 7; Simbat, s. 53; Abu'l-Farac, c. II, s. 374; Niketas, s. 17-20; Kinnamos, s. 16-17, 20; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 175; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, c. II, s. 116-130; Ersan, a.g.e., s. 124 vd., 127; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 55-57, 99-100; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 49; Ayönü, a.g.e., s. 122-123.

⁷⁰ Hetum, s. 3; Urfalı Vahram, s. 8; Simbat, s. 54; Ersan, a.g.e., s. 122; Zeynep İnan, "I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, TTK yay., c. II, Ankara 2014, s. 222.

⁷¹ Ersan, a.g.e., s. 129.

⁷² *Vakainame*, s. 146.

⁷³ Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 111 ve n.522.

karargâhından inerek Vahga (Feke), Anazarba, Misis, Tarsus ve Adana'ya hâkim oldu (1151). Kilikya'nın doğusunda Türkmenlere saldırarak 3.000 kişiyi öldürdü⁷⁴.

II. Toros, ilk başarılarından sonra, Bizans'ın ele geçirmiş olduğu şehir ve kalelere saldırmaya devam etti. İmparator II. İoannes Komnenos'un ölümünü (1143) fırsat bilen Antakya Prinkepsi Raymond da Çukurova'ya saldırınca, yeni İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180), bölgeye ordu ve donanma sevk etti. Bu Bizans ordusu, Kilikya'da tehdit altındaki şehir ve kaleleri Ermeni ve Haçlı tehlikesinden kurtardı⁷⁵. Böylece Kilikya Ermenileri üzerinde Bizans hâkimiyeti devam etti. Ancak mücadelesine II. Toros, Adana, Tarsus, Anazarba ve Misis başta olmak üzere Bizans'ın hâkimiyetinde olan şehir ve kaleleri tekrar ele geçirdi. II. Toros'un işgallerini kabullenmeyen imparator I. Manuel, amcazadesi Andronikos'u, II. Toros'un ele geçirdiği yerleri geri almak ve Kilikya'daki Bizans hâkimiyetini yeniden kurmakla görevlendirdi. 12.000 kişilik bir süvari ordusuyla Çukurova'ya gelen Andronikos, II. Toros'un bulunduğu Misis şehrini kuşattı. Ancak Haçlılarla işbirliği yapan Toros, Bizans ordusunu mağlup etti (1152). Toros, Bizanslı komutanla beraber hareket eden Hetumlu Lampron Ermenilerinin de bir kısmını öldürdü, bir kısmını esir aldı ve zengin ganimet ele geçirdi. Bu suretle Çukurova şehirlerini elinde tutmayı başardı⁷⁶. II. Toros, daha sonra Selçuklu topraklarına akınlar düzenledi. Bu akınlar sırasında Niğde, Kayseri civarına kadar ilerleyen II. Toros, ele geçirdiği çok sayıda esirle geri döndü (1152)⁷⁷.

İmparator I. Manuel Komnenos, gönderdiği kuvvetlerin Ermeniler karşısında başarı sağlayamaması üzerine, Sultan I. Mesud ile işbirliği sağlayabilmek için ona para ve hediyeler gönderdi. II. Toros'un gittikçe güçlenip genişlemesinden ve zaman zaman Selçuklu topraklarına ve Türkmenlere saldırmasından rahatsız olan Sultan I. Mesud, imparatorun teklifini kabul etti. Sultan I. Mesud, damadı Danişmendli Yağlıbasan'ı da yanına alarak, harekete geçti. Ermeniler korkuya kapılarak, dağlara çekildiler ve geçitleri tutup mukavemete başladılar. Bu durum karşısında ilerlemenin sakıncalı olacağını anlayan Sultan Mesud, dağların kuzey tarafında karargâh kurdu.

⁷⁴ Simbat, s. 54-55; Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 305-307; Suryanî Mihail, s. 146-149; Hetum, s. 4; Urfalı Vahram, s. 8, 9; Vardan, s. 203; Abu'l-Farac, c. II, s. 385-386, 391; Kinnamos, s. 123 vd.; Niketas, s. 95; Runciman, a.g.e., c. II, s. 277; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 187, 191; Sevim, a.g.e., s. 29-30; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 60; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 111; Ersan, a.g.e., s. 128, 129-130. Bu olay için Suryanî Mihail ve Abu'l-Farac, 1153 yılını veriyorlar. Suryanî Mihail, bu Ermeni saldırısı ve Türkmen katliamının ardından Kayseri Danişmendli hâkimi Zünnun'un bir emirname çıkartarak, kiliseleri tahrip ettiğini ve papazlara baskı yaptığını kaydetmektedir (*Vakainame*, s. 171). Osman Turan, Zünnun'un bu davranışının sebebinin, bölgedeki Ermenilerin, II. Toros'un akınları sırasındaki ihanetleri olduğunu belirtiyor (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, 191n.102; Ayönü, a.g.e., s. 143).

⁷⁵ Kinnamos, s. 27-28, 31-32; Niketas, s. 35-36; Runciman, a.g.e., c. II, s. 193.

⁷⁶ Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 305-307; Suryanî Mihail, s. 170, 172, 173; Vardan, s. 203; Simbat, s. 55-56; Niketas, s. 95-96; Kinnamos, s. 93, 95; Abu'l-Farac, c. II, s. 392; Urfalı Vahram, s. 11; Runciman, a.g.e., c. II, s. 277; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 190; Sevim, a.g.e., s. 29; Ersan, a.g.e., s. 130-132; Ayönü, a.g.e., s. 143.

⁷⁷ Suryanî Mihail, s. 170, 172; Abu'l-Farac, c. II, s. 391; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 190-191; Sevim, a.g.e., s. 29; Ayönü, a.g.e., s. 143.

II. Toros'a elçi göndererek, “*Biz senin memleketini tahrip etmek için gelmedik. Eğer itaat edip bize tâbi olursan, yine eski yönetiminde kalırsın; bununla birlikte cebren almış olduğun Bizans memleketlerini imparatora geri vermelisin.*” dedi⁷⁸. Sultanın elçi heyetini iyi şekilde ağırlayan Toros, onlarla birlikte kendi elçisini sultana göndererek, “*Bir hükümdar olarak size gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz bizim gelişip yükselmemize engel olmadınız ve yurtlarımızı yakıp yıkmadınız. Fakat elde ettiğimiz Bizans beldelerini geri vermeyi asla kabul edemeyiz*” cevabını ilettiler⁷⁹. Toros'un bu cevabını olumlu bulan Sultan I. Mesud, “Ermenilerin itaat etmeleri” maddesini de kapsayan bir antlaşmayı kabul ettikten sonra harekâta son vererek geri döndü (1153)⁸⁰.

Bu durum II. Toros'u daha da güçlendirdi ve cüretini artırdı. Hareketine devamla Bizanslıların hâkimiyetinde bulunan bazı müstahkem yerleri ele geçirdi. Buna çok hiddetlenen İmparator Manuel, ertesi yıl Sultan Mesud'a tekrar elçi ve çok miktarda gümüş ve altın göndererek, Selçuklu sultanını yine sefere teşvik etti. İmparatorun ısrarının yanı sıra, zaten Ermenilerin saldırı ve zararlarından rahatsız olan Sultan I. Mesud, 1154 yılında büyük bir orduyla harekete geçip Çukurova'ya indi. Misis, Anazarba ve Tell-Hamdun kalelerini kuşattıysa da ele geçiremedi. Bu sırada Antakya bölgesine akın yapmakla görevlendirdiği emîr Yakub Bey, 3.000 kişilik kuvvetiyle, Amanos Dağı ile sahil arasındaki dar bir vadiden geçtiği sırada, Ermeni baronu Toros'un kardeşi Stefan ve Kıbrıslı Templier şövalyeleri tarafından tuzağa düşürülerek şehit edildi. O sıralarda çıkan bir veba salgını, şiddetli yağmurlar ve seller Selçuklu askerlerini zor duruma düşürmüştü. Sultan Mesud, bu olumsuz şartlarda ordusuyla geri döndü. Bunu fırsat bilen Toros ve adamları, dağlardan inerek Selçuklu kuvvetlerini takip ettiler. Geride bırakılan silahları ve ağırlıkları ele geçirdiler. Gabadania/Gabdanya (bugünkü Develi)'ya kadar giderek Türklerin bir kısmını şehit ettiler, yağma yaparak zengin ganimetle geri döndüler (Mayıs-Haziran 1154)⁸¹.

⁷⁸ Simbat, s. 56.

⁷⁹ Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 307-308.

⁸⁰ Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 305-308; Suryani Mihail, s. 170, 172; Vahram, s. 12; Simbat, s. 56; Abu'l-Farac, c. II, s. 385-386, 391-392; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 191-192; Cahen, a.g.e., s. 33; Sevim, a.g.e., s. 29-30; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 60; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 111-112; Ersan, a.g.e., s. 133; Ayönü, a.g.e., s. 143-144 ve n. 498.

⁸¹ Suryani Mihail, s. 173, 175; Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 308-311, 312; Simbat, s. 56; Vahram, s. 12; Abu'l-Farac, c. II, s. 392; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 191-192; Cahen, a.g.e., s. 33; Sevim, a.g.e., s. 30; Ersan, a.g.e., s. 133-134; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 112-113; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 61; Ayönü, a.g.e., s. 144. Ermeniler, sadece Selçuklu ve İslâm topraklarına değil, Bizans ve Haçlıların elindeki bölgelere de saldırıyorlardı. 1156 yılında, Kilikya Ermeni baronu II. Toros, Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon ile birlikte aniden Kıbrıs'a saldırdı. Ada üç hafta boyunca şiddetle yağma ve tahrip edildi, pek çok insan öldürüldü. Kıbrıs, Ermenilerin yaptığı bu tahribatın etkisinden bir daha kurtulamadı (Suryani Mihail, s. 181, 182; Simbat, s. 57; Işın Demirkent, “Kıbrıs (Tarih)”, *DİA*, c. XXV, s. 372; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 120).

İkinci Kilikya seferinden döndükten sonra hastalanan Sultan I. Mesud, büyük oğlu Kılıç Arslan'ı sultan ilan etti ve kısa bir süre sonra da öldü (550/1155)⁸². II. Kılıç Arslan (1155-1192), tahta çıktıktan sonra enişmeleri Danişmendli Yağı-basan ve atabeg Nureddin Mahmud ile Bizanslıların düşmanca hareketleriyle karşılaştı. Her tarafta Selçuklular aleyhine ittifaklar oluşturulmuştu. Önce Sivas hâkimi Yağı-basan üzerine yürüdü. Fakat bu sırada hem Nureddin Mahmud'un ve hem de Ermenilerin Selçuklu topraklarına saldırmaları II. Kılıç Arslan'ı Yağı-basan ile anlaşmaya mecbur etti. Sultanın ve Selçuklu devletinin bu zor durumundan faydalanan Ermeni baronu II. Toros'un kardeşi Stephan, Maraş'ı işgal etti (1156). Müslüman, Hristiyan ayırt etmeden insanları öldürüp, mal ve mülklerine el koydu, etrafı yağmaladı ve şehri yakıp yıktı. Bunun üzerine II. Kılıç Arslan, derhal harekete geçti. Stephan, Kılıç Arslan'ın hareketini öğrenince, halkın bir kısmını esir alıp bölgeden kaçtı. Maraş'a gelen Kılıç Arslan, Ermeni halka kötü davranmadı. Daha önce şehirden kaçmış olup geri gelen Ermenilere bağ ve tarlalarını geri verdi. Maraş'tan Göksun'a gelen II. Kılıç Arslan, burada da olaylar sırasında kaçan halkı davet ederek eski yurtlarına yerleştirdi. Benzeri şekilde Behisni'den kaçan Ermenilerin de eski yurt ve topraklarına dönmelerine izin verdi. Bu arada Maraş civarındaki Berdus/Petrus kalesine çekilen Stephan, direnmenin yersizliğini anlayarak, kaleyi Sultana teslim etti. Sultan da, kendisine tâbi olması şartıyla bu kalenin idaresini ona verdi (1157). Bu olayları dikkate alan Sultan II. Kılıç Arslan, ülkesinin güney sınırlarını Ermeni saldırılarından korumak amacıyla, sınır vilayetleri teşkil ederek, oğullarından Sancar Şah'ı Ereğli'ye, Nizameddin Argun Şah'ı Niğde'ye, Mugiseddin Tuğrul Şah'ı Elbistan'a melik/vali olarak atadı⁸³.

II. Toros ölünce (1168) yerine önce oğlu II. Rupen, sonra da kardeşi Mleh geçti. Ancak kısa bir süre sonra Mleh'in muhalif Ermeniler tarafından öldürülmesi üzerine, Ermeni baronluğuna Lampronlulardan Stephan oğlu III. Rupen geçti (1175-1187)⁸⁴. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Myriocephalon muharebesinde (17 Eylül 1176)⁸⁵ Sultan II. Kılıç Arslan'a mağlup olmasından faydalanan III. Rupen, Bizans hâkimiyetinde bulunan Adana ve Misis şehirlerini zaptetti. Ayrıca, Kilikya topraklarına girerek, bölgede oturmaları ve hayvanlarını otlatmaları

⁸² Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 312; Suryanî Mihail, s. 176, 177; Sımbat, s. 56; İbnü'l-Esir, c. XI, s. 179; Abu'l-Farac, c. II, s. 393; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 192; Cahen, a.g.e., s. 33; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 61-62; Ayönü, a.g.e., s. 146.

⁸³ Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 315-316; Suryanî Mihail, s. 176, 177, 179-180, 183; Abu'l-Farac, c. II, s. 395; İbn Bibi, c. I, s. 41; Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, c. VI, s. 689 vd.; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 197-199, 249; Cahen, a.g.e., s. 33; Sevim, a.g.e., s. 30-31; Abdulhalük Çay, *II. Kılıç Arslan*, KTB yay., Ankara 1987, s. 38-40; Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK yay., Ankara 2006, s. 10-11, 70; Ersan, a.g.e., s. 141; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 64-65; Ayönü, a.g.e., s. 146-147).

⁸⁴ Suryanî Mihail, s. 204, 205, 236; Sımbat, s. 58, 59-60; Hetum, s. 5, 6; Abu'l-Farac, c. II, s. 405; Ersan, a.g.e., s. 145-146; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübi ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul 1987, s. 76; Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 75; Ersan, a.g.e., 144 vd.

⁸⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 205-211; Abdulhalük Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriocephalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1984.

hususunda para ve mal karşılığında anlaşmış bulunduğu Türkmenlere saldırarak birçoğunu öldürdü, kadınları ve çocukları esir alıp, sürülerini ve mallarını da gasp etti. Bu Türkmenlerin mevcudu 10.000 çadır (hane) halkı gösteriliyor⁸⁶.

Bunun üzerine II. Kılıç Arslan ve Salâhaddin Eyyubî, Ermeniler üzerine yürüyerek, III. Rupen'in hâkim olduğu bölgelere girdiler. Karşı koyamayacağını anlayan III. Rupen, Türkmen esirleri ve aldığı malları geri vermeyi vaat etti ve tazminat olarak pek çok altın gönderdi. Yapılan görüşmede, takip eden iki yıl barışın devam ettirilmesi hususunda ant içildi. Daha sonra esirler serbest bırakıldı ve malları geri verildi (Ekim 1180)⁸⁷. Ancak II. Kılıç Arslan'ın ülkesini oğulları arasında paylaşmasından sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde meydana gelen siyasî bölünme ve kardeşler arasındaki saltanat mücadelelerinden istifade ederek bölgede Selçuklular aleyhine genişleme faaliyetlerini artıran Ermeni baronu II. Leon (1187-1219)⁸⁸, Türklerin idaresindeki bölgelere saldırılarda bulunmuştur⁸⁹.

Sultan II. Kılıç Arslan devrinde 1185 yılı civarında Azerbaycan'dan Anadolu'ya yoğun bir Türkmen göçü meydana geldi. Yer yurt arayışında olan bu Türkmenler, birkaç yıl boyunca Doğu ve Orta Anadolu'da istilâ ve yağma hareketlerinde bulundular. Mahallî Türk beylerinin takipleri üzerine, sayıları beş bin civarında olan Türkmenler, başbuğları Rüstem Bey'in idaresinde Malatya, Kayseri ve yörelerinden ayrılp, Maraş tarafından Ermeni Krallığı arazisine girdiler. Sis (Kozan) şehrine kadar ilerleyerek etrafı yağmalayan Rüstem Bey, II. Leon tarafından tuzığa düşürülerek, adamlarından bir kısmıyla beraber öldürüldü (1187). Bu olayı bahane eden II. Leon, Maraş civarında bulunan çok sayıda sivil Türkmen'i öldürdü; eşya ve hayvanlarını yağmaladı⁹⁰.

Türkmenlerin yaptığı saldırıyı II. Kılıç Arslan'ın düzenlediğini düşünen II. Leon, sultanın oğullarının taht mücadelesine girdiği ve Selçuklu devletinin zor durumda bulunduğu bu sırada, misilleme olarak, Selçuklu hâkimiyetinde olan Bragana/Brakena/Prakana/Diokaisareia (Silifke'nin kuzeyinde yer alan Uzuncaburç) kalesi⁹¹ üzerine bir ordu gönderdi (1188). Ancak bu saldırı başarısız olunca, II. Leon, iki ay sonra daha büyük bir orduyla bizzat Bragana üzerine yürüdü ve kaleyi ele geçirerek kale komutanını da öldürdü. Buradan İsauria'ya (Mersin-Silifke bölgesi) yönünü çevirdi. III. Haçlı Seferine katılan Alman imparatoru

⁸⁶ İbnü'l-Esir, c. XI, s. 372; Abu'l-Farac, c. II, s. 426; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213, 511; Şeşen, a.g.e., s. 76; Ersan, a.g.e., s. 146-147.

⁸⁷ İbnü'l-Esir, c. XI, s. 372; Abu'l-Farac, c. II, s. 426 (Abu'l-Farac, serbest bırakılan esirlerin mevcudunu 500 kişi gösteriyor); Runciman, a.g.e., c. II, s. 353; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213; a. mlf., "Kılıç Arslan II", s. 695; Cahen, a.g.e., s. 44; Şeşen, a.g.e., s. 76-77; a. mlf., "Selâhaddin-i Eyyubî", *DİA*, c.36, s. 337-340; Sevim, a.g.e., s. 32; Ersan, a.g.e., s. 147.

⁸⁸ Ermeni baronu III. Rupen, 1187 yılında tahtını kardeşi II. Leon'a devretti ve bir manastıra çekildi (Simbat, s. 63; Ersan, a.g.e., s. 149).

⁸⁹ Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 69-70.

⁹⁰ Abu'l-Farac, c. II, s. 447-448; Simbat, s. 63; Vahram, s. 15; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 216 ve n.44; Sevim, a.g.e., s. 32; Cahen, a.g.e., s. 52-53; Ersan, a.g.e., s. 150.

⁹¹ Ramsay, a.g.e., s. 404; Umar, a.g.e., s. 215, 611-612.

Friedrich Barbarossa 1190'da bölgeye geldiği sırada, Silifke'nin Ermenilerin elinde olması, söz konusu saldırı esnasında buranın Ermenilerin eline geçtiği kanaatini kuvvetlendiriyor⁹².

Sultan II. Kılıç Arslan, eski Türk feodal devlet geleneğine uyarak ülkesini 11 oğlu arasında paylaştırdı. Şehzadelerin her birini bir vilayete melik/vali atadı. Ancak şehzadelerin saltanat mücadelelerine girişmeleri sonucunda, Türkiye Selçuklu Devleti'nde ciddi buhranlar meydana geldi (1192-1196)⁹³. Selçukluların bu durumundan faydalanan Ermeniler, Selçuklu topraklarına saldırılara ve işgale başladılar. Ermeni baronu II. Leon, kuvvetleriyle Toros Dağlarını aştı. II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Kayseri Meliki Nureddin Sultan-şah üzerine yürüyerek mağlup etti ve bir kalesini ele geçirdi. Sonra Ereğli ve Kayseri'ye kadar ilerleyen II. Leon, bazı yerleri işgal etti, hatta Kayseri'yi kuşattı. Şehri ele geçirmek üzereyken, çok miktarda altın ve gümüş para karşılığında melik ile anlaşma yaparak Kayseri'yi geri vermiştir. II. Leon bundan sonra Elbistan Meliki Mugiseddin Tuğrul-şah'ın hâkimiyeti altındaki topraklara da saldırarak, onu kendine tâbi duruma getirdi (1195). Bu sefer esnasında Lampronlu Oşin'in oğlu Hetum da Lulua/Lülüve (Ulukışla) kalesini ele geçirip tahkim etti⁹⁴.

II. Leon, bu başarılarından sonra Bizans, Papalık ve diğer Avrupa devletlerinin destek ve yardımlarını sağlamak için birtakım girişimlerde bulundu. Onların desteğiyle taç giyip "kral" unvanı aldı (6 Ocak 1198)⁹⁵.

Kilikya Ermeni Kralı II. Leon'un, çağdaşı beş Selçuklu sultanı ile bazen dostane, bazen da hasmane ilişkileri olmuştur. Bunlardan I. İzzeddin Keykavus'un sultanlığına karşı çıkan kardeşi Alâeddin Keykubad'ın yanında yer almak suretiyle Selçukluların iç işlerine karışarak, kendi Krallığı için menfaat sağlamaya çalışmıştır⁹⁶.

⁹² Simbat, s. 63; Ersan, a.g.e., s. 150; Şenol Çelik, "Silifke", *DİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 200.

⁹³ İbnü'l-Esir, c. XII, s. 82-84; İbn Bibi, c. I, s. 41; Aksarayî, s. 23; Turan, "Kılıç Arslan II", s. 696-697; a. mlf., "Süleyman-şah II", *İA*, c. XI, s. 219 vd.; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 216-220, 249.

⁹⁴ Urfalı Mateos, s. 191n.209; Suryani Mihail, s. 291-292; Simbat, s. 74; Urfalı Vahram, s. 15-16; Cahen, a.g.e., s. 57-58; Turan, "Kılıç Arslan II", s. 697; a. mlf., "Süleyman-şah II", s. 222; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 229, 249; Faruk Sümer, "Tuğrul-Şah", *İA*, c. XII/2, s. 41; a. mlf., "Tuğrul Şah", *DİA*, c. 41, s. 346; Sevim, a.g.e., s. 33; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 88; Ersan, a.g.e., s. 150, 155-157, 160; Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 70. Suryani Mihail (s. 291) ve Abu'l-Farac (c. II, s. 466), II. Leon'un, II. Kılıç Arslan'ın ölümünden (25.08.1192) sonra bir kısmı Türklerden, bir kısmı da Bizans'tan olmak üzere 72 müstahkem yeri ele geçirdiğini yazıyorlar. Mehmet Ersan, onun bu kadar kısa sürede 72 kaleyi ele geçirmesinin mümkün görünmediğini, Abu'l-Farac'ın bu kaydının, II. Leon'un bütün hâkimiyeti boyunca ele geçirdiği kaleler ile ilgili olması gerektiği kanaatini belirtiyor (*Anadolu'da Ermeniler*, s. 160).

⁹⁵ Urfalı Mateos, s. 191n.209; Simbat, s. 68, 69; Vahram, s. 16; Hetum, s. 9; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 249; Sevim, a.g.e., s. 33; Kaşgarlı, a.g.e., s. 55 vd.; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 88; Ersan, a.g.e., s. 155-157.

⁹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 294 vd., 325; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK yay., Ankara 1997, s. 22, 87; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, TTK yay., Ankara 2003, s. 14; Ersan, a.g.e., s. 164.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah (1196-1204), II. Leon'un, Toros Dağlarında Türkmenlerin yaşadığı bölgeleri ele geçirmesini ve Ermeni Krallığı'nın daha da genişlemesini engellemek için 1199 yılında bir sefer düzenledi. Bu sefere, II. Leon'un rakibi ve düşmanı olan Lampron bölgesi Ermeni prensi Hetumlu Oşin de katıldı. II. Leon'un işgal ettiği Ereğli kalesi ile diğer yerler geri alındı. Selçuklu ordusu, Çukurova'ya girerek Adana'ya kadar olan bölgeleri ele geçirdi. Bunun üzerine II. Leon, yeniden Selçuklu Devletine tâbi olmayı kabul etmek zorunda kaldı ve tâbiyet statüsü gereğince II. Süleyman-şah adına para bastırıldı. Kilikya Ermeni kralları bu tarihten Köseadağ Savaşı'na (1243) kadar Türkiye Selçuklularına tâbi kalmışlardır. Ermeni Kralı II. Leon, II. Süleyman Şah'ın (öl. 6 Temmuz 1204) yerine geçen oğlu III. Kılıç Arslan zamanında (1204-1205) da Selçuklulara haraç ödemeye devam etti⁹⁷.

Bununla beraber, II. Süleyman Şah'ın ölümü, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konya'ya gelip yeniden tahta çıkması gibi olayları fırsat bilen Ermeniler, antlaşmayı ihlal ederek Selçuklu sınır şehirlerine ve Türkmenlerin yaylak kışlak bölgelerine saldırmaya başladılar. Birçok Türk beldesini talan ettiler. Bu arada Türkmenlerin göç ve yaylak sahası olan Keysun (Göksun) bölgesine saldırı düzenlediler (1205). Türkmenlerden pek çok kişiyi esir aldılar, hayvanlarını sürüp götürdüler. II. Leon, saldırılarına devam ederek, Elbistan'ı kuşattı, fakat ele geçiremedi. Daha sonra Haleb tarafına yöneldi. Cemaziyülevvel 602/Aralık 1205-Ocak 1206'da Derbesak'a ansızın baskın yaparak şehri yakıp yıktı ve pek çok esir aldı. Sonra Amik bölgesine saldırarak Müslümanları katletti, Türkmenlerin mallarını yağmaladı. Daha sonra Maraş'a kadar gelerek birçok beldeyi ele geçiren II. Leon, bölgede yağma ve tahribat yapmaya devam etti. Eyyubilerden Haleb hâkimi el-Melikü'z-Zahir, II. Leon'un üzerine yürüdüysen de kesin bir sonuç alamadı. Kilikya Ermenilerinin Türk-İslam topraklarına yaptıkları bu saldırılar, Anadolu-Suriye kervan yolunun da emniyetini bozuyordu⁹⁸.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasında süre gelen saltanat mücadeleleri sonunda Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'yı terk etmiş; ağabeyi II. Süleyman-şah Konya'ya girip tahta çıkmıştı. Ermeni Kralı II. Leon, Konya'dan İstanbul'a giderken doğuya yönelip Kilikya topraklarından geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i, '*halen tahtın sahibi sultan*' gibi karşıladı ve misafir etti⁹⁹. Gıyaseddin Keyhüsrev,

⁹⁷ İbn Bibi, c. I, 95, 96; Turan, "Süleyman Şah II", s. 224-225; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 249-251; Sevim, a.g.e., s. 33; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 89; Kaya, a.g.e., s. 70-71; Ersan, a.g.e., s. 161-162.

⁹⁸ Sımbat, s. 76; İbnü'l-Esir, c. XII, s. 199-200; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 285; Sevim, a.g.e., s. 33; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK yay., Ankara 1997, s. 39; Kaya, a.g.e., s. 133-134; Ersan, a.g.e., s. 162-163.

⁹⁹ 1196 yılında Konya'yı kuşatan II. Rükneddin Süleyman-şah'a karşı ancak dört ay dayanabilen Gıyaseddin Keyhüsrev, Konya'dan ayrılıp Akşehir yolu ile İstanbul'a doğru hareket etmişti. Ancak adamları Lâdik köyünde halkın saldırısına uğrayıp malları yağmalanınca, yolunu değiştirerek Kilikya'ya yöneldi. II. Leon, Gıyaseddin Keyhüsrev'i saygıyla karşıladı. Fakat yeni sultan II. Süleyman-şah'tan korkan II. Leon, Keyhüsrev'i ancak bir ay misafir edebildi. Gıyaseddin Keyhüsrev,

iltica ettiği Bizans'ta uzun bir gurbet hayatı geçirdi (1196-1205). II. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra henüz çocuk yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan'ın tahta çıkarılması üzerine, bazı devlet adamlarının davetiyle İstanbul'dan Konya'ya gelen I. Keyhüsrev, tekrar Türkiye Selçuklu sultanı oldu (Şubat 1205)¹⁰⁰.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ermenilerin saldırı ve istilaları karşısında onların üzerine bir sefer düzenlemeyi düşünüyordu. II. Leon'un Elbistan'ı kuşatması üzerine, hemen sefere çıkmağa karar verdi¹⁰¹. Sultan I. Keyhüsrev, Antalya'yı fethettikten (5 Mart 1207) sonra Kilikya Ermenileri üzerine sefere çıktı. 605/1208-1209 yılında Maraş'a gelerek, burayı ele geçirdi¹⁰². I. Keyhüsrev, Maraş'ı almakla, dağlarla çevrili Ermeni topraklarına girebilmek için, Ceyhan Nehri vadisini kontrol eden bu şehre hâkim oluyordu¹⁰³. Sonra Haleb hâkimi Melikü'z-Zahir'den yardımcı kuvvet istedi. Melikü'z-Zahir de Maraş'a bir miktar asker gönderdi. Sultan I. Keyhüsrev, Melikü'z-Zahir'in askerlerini de yanına alarak, Kilikya Ermeni Krallığı topraklarına girdi. Bazı kale ve kasabaları ele geçirdi. Vaktiyle II. Kılıç Arslan tarafından fethedilen ancak daha sonra Ermenilere bırakılan Pertus/Petrus kalesi kuşatılarak, zapt edildi. Pertus kuşatması sırasında kalede bulunan Kral II. Leon'un oğlu Kirkor (Gregoire) başta olmak üzere pek çok esir ve ganimet ele geçirildi. Zor durumda kalan II. Leon, Mısır Eyyubî hükümdarı Melik Adil'e müracaat ederek, barış için arabulucu olmasını talep etti. Melik Adil'in ricasını kabul eden Sultan I. Keyhüsrev, o sırada kış mevsiminin de yaklaşması dolayısıyla, II. Leon'un, "Müslüman esirleri serbest bırakması, Selçuklu Devleti'ne sadakatle tâbi olması, tazminat ödemesi, Anadolu-Suriye kervan yoluna, Selçuklu ve Haleb Eyyubî topraklarına bir daha saldırmaması" şartlarıyla barış yapmayı kabul etti. Leon, yaptığı bu antlaşmaya Sultan I. Keyhüsrev'in saltanatı boyunca sadık kalmış ve Sultan adına para da bastırmıştır. Ancak Sultan I. Keyhüsrev ölünce (1211), II. Leon, verdiği sözleri tutmadı. Göndermesi gereken haracı ödemedi. Hatta Keykavus-Keykubad kardeşlerin saltanat mücadelesine karıştı. Ancak Sultan I. Keyhüsrev ölünce (1211), II. Leon, verdiği sözleri tutmadı. Göndermesi gereken

---

Kilikya'dan ayrılıp Elbistan-Malatya-Haleb-Diyarbakir-Ahlat yoluyla Doğu Anadolu üzerinden Trabzon'a ve oradan da deniz yoluyla İstanbul'a gitti (İbnü'l-Esir, c. XII, s. 169; İbn Bibi, c. I, s. 55-56, 58-69; Aksarayî, s. 23-24; Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, c. IV, s. 615; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 247, 268-273; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *Selçuklular – Makaleler-* içinde, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2011, s. 342-344; Baykara, a.g.e., s. 20-24; Kaya, a.g.e., s. 98-99; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 87, 97; Ersan, a.g.e., s. 161; Ayönü, a.g.e., s. 198).

¹⁰⁰ İbn Bibi, c. I, s. 97-110; İbnü'l-Esir, c. XII, s. 166-167, 169-170; Aksarayî, s. 24-25; *Anonim Selçukname*, s. 38-39; Turan, "Keyhüsrev I", s. 615; a. mlf., "Kılıç Arslan III", *İ.A.*, c. VI, s. 703; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 268-274; Baykara, a.g.e., s. 24-29.

¹⁰¹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, c. 2, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay.: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 38; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 286; Kaya, a.g.e., s. 134.

¹⁰² E. Honigmann, "Maraş (Tarih)", *İA*, c. 7, s. 315; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 286; Tufan Gündüz, "Kahramanmaraş", *DİA*, c. 24, s. 193; Kaya, a.g.e., s. 134.

¹⁰³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 287; Kaya, a.g.e., s. 134.

haracı ödemedi. Hatta Keykavus-Keykubad kardeşlerin saltanat mücadelesine karıştı¹⁰⁴.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Alaşehir muharebesinde şehit olunca (7 Haziran 1211), devlet adamları büyük oğlu İzzeddin Keykavus'u tahta çıkardılar (1211-1220)¹⁰⁵. Bunun üzerine kardeşi Alâeddin Keykubad saltanat mücadelesine girerek, ağabeyini Kayseri'de kuşattı. Keykubad'ın tarafını tutarak onunla ittifak yapan Kilikya Ermeni Kralı II. Leon da kuvvetleriyle gelip Kayseri kuşatmasına katıldı. Kuşatma uzayınca I. Keykavus ve adamlarının girişimi sonucu II. Leon, hediye ve bazı vaatler karşılığında bir anlaşma yaparak kuşatmadan çekildi ve ülkesine döndü¹⁰⁶. Ancak II. Leon, Selçukluların iç meselelerle meşguliyetinden faydalanıp, Selçuklu topraklarına saldırarak Lulue/Lülüve (Ulukışla), Ereğli, Lârende ve Lampron'u işgal etti¹⁰⁷.

Bu gelişme karşısında I. İzzeddin Keykavus, yapılan anlaşma hilâfına davranan II. Leon'a taahhüdünü bozmak zorunda kaldı. Sultan Keykavus, bazı meseleleri¹⁰⁸ hallettikten sonra Ermeniler üzerine sefere çıktı. Kral II. Leon, Selçuklularla tek başına mücadele edemeyeceğini bildiğinden, Haçlıların yardımını temin edebilmek için, gönderecekleri yardım karşılığında, Selçuklulardan zapt ettiği kaleleri onlara vereceğini taahhüt etti. Fakat Haçlılardan böyle bir yardım gelmediği anlaşılıyor. Nihayet Sultan I. Keykavus, sefer sonunda Lulue, Ereğli ve Lârende'yi Ermenilerden geri aldı (1216 yazı)¹⁰⁹.

Öte yandan Ermeni Kralı II. Leon, Haçlı hâkimiyetindeki Antakya'yı ele geçirdi (1216). Antakya Prinkepsi IV. Bohemund, Halep hâkimi Melikü'z-Zahir ile

---

¹⁰⁴ Hetum, s. 12; Muhammed b. Ali er-Ravendî, *Rahatü's-Sudur ve Âyetü's-Sürur*, trc. Ahmed Ateş, TTK yay., Ankara 1999 (2. bs.), c. II, s. 425-426; İbnü'l-Esir, c. XII, s. 198-200; İbn Bibi, c. I, s. 183; Münecimbaşı, c. II, s. 38-39; Turan, "Keyhüsrev I", s. 617; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 285-287; Cahen, a.g.e., s. 64-65; Sevim, a.g.e., s. 33-34; Baykara, a.g.e., s. 39-40; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 103-104; Kaya, a.g.e., s. 134-135; Ersan, a.g.e., s. 164. Ermenilerin Türkiye Selçukluları'na tâbi olup olmadığı hususunda tartışmalar da yapılmıştır (Bkz.: Kaya, a.g.e., s. 135-136; Mehmet Ersan, "Kilikya Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçukluları'na Tâbiyeti Meselesi", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, yayl.: Necdet Bilgi ve diğr., İzmir 1999, s. 301-315).

¹⁰⁵ İbn Bibi, c. I, s. 133-134; *Anonim Selçukname*, s. 40; Turan, "Keykavus I", *İA*, c. VI, s. 632; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 289-290; Baykara, a.g.e., s. 43; Koca, a.g.e., s. 21; Uyumaz, a.g.e., s. 14.

¹⁰⁶ İbn Bibi, c. I, s. 134 vd.; Münecimbaşı, c. II, s. 42-44; Turan, "Keykavus I", s. 632; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 294-296, 307, 325; Sevim, a.g.e., s. 34; Koca, a.g.e., s. 22, 87, 92; Uyumaz, a.g.e., s. 14-15, 31; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 108, 109; Ersan, a.g.e., s. 164-166. Salim Koca, Alâeddin Keykubad'ın Kayseri'yi kral Leon'a vermeyi vaadettiğini belirtiyor (a.g.e., s. 3).

¹⁰⁷ Vahram, s. 17; Turan, "Keykavus I", s. 636-637; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 296, 307; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Lü'lüe", *İA*, c. VII, s. 110; Koca, a.g.e., s. 39-40, 62; Ersan, a.g.e., s. 167.

¹⁰⁸ I. Keykavus, önce kardeşi Alâeddin Keykubad'ın taht mücadelesini sona erdirdi, sonra Sinop'u fethetti (1214) (Turan, "Keykavus I", s. 635; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 300-301, 303-304; Koca, a.g.e., s. 30-35). Yerli Rumlar ile Kıbrıs Haçlılarının işgaline uğrayan Antalya'yı geri aldı (Ocak 1216) (Turan, "Keykavus I", s. 636; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 308-312).

¹⁰⁹ Simbat, s. 77-79; Vahram, s. 17; Turan, "Keykavus I", s. 636-637; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 307-308, 312; Tekindağ, "Lü'lüe", s. 110; Koca, a.g.e., s. 22, 29, 39-40, 62; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 114; Ersan, a.g.e., s. 167-168.

Selçuklulardan yardım istedi. Bu talebi kabul eden Sultan I. İzzeddin Keykavus, 1216 yılı sonbaharında harekete geçerek Kilikya'nın kuzeyindeki Çiçin, Haçin (Saimbeyli), Geben/Keban kalelerini ele geçirdi. Devam eden muharebelerde Ermeni başkomutanı baron Konstantin yenildi ve birçok Ermeni ileri gelenleriyle beraber esir alındı. II. Leon'un talebi üzerine Türkiye Selçuklu Devleti ile Kilikya Ermeni Krallığı arasında yapılan barış görüşmeleri sonunda, II. Leon, Selçuklulara yıllık 20.000 altın haraç ödemeyi, Selçuklu topraklarına saldırmamayı yeminle taahhüt ederek bir antlaşma imzaladı. Baron Konstantin'in fidyesi olarak Lulue (Ulukışla) Selçuklulara bırakıldı. Sınırdaki bazı kalelerin (İsauria/İçel bölgesinde bulunan Lavzad/Lauzad, Ereğli vs.) de Selçuklulara iade edilmesi kararlaştırıldı. Sultan I. Keykavus da esirleri serbest bıraktı; yolların güvenliğinin sağlandığını etrafa duyurdu (1218)¹¹⁰. Yapılan bu antlaşma ile Kilikya Ermenileri tekrar Selçuklulara tâbi hale getirildi. Ermeni kralı, bastırıldığı paralara Arap harfleriyle Selçuklu Sultanının adını yazdırmak ve Sis'de Sultan adına hutbe okutmak durumunda kaldı. Böylece bu taraflarda Ermenilerin yayılması önlenmiş oldu¹¹¹.

Bu sırada Türkmenler, Ermeni Kralı II. Leon'un Selçuklu topraklarına yaptığı saldırılarda ele geçirmiş olduğu mallardan bazılarını Eyyubîlerin idaresinde bulunan Balat şehrindeki Ermenilerde gördüklerini Sultan I. İzzeddin Keykavus'a haber vererek, intikamlarının alınmasını istediler. Sultan Keykavus, yağmacı Ermenileri cezalandırmak için Balat'a bir kuvvet sevk etti. Oradaki Ermenilerin bir kısmı esir alındı, bir kısmı öldürüldü¹¹².

Sultan I. İzzeddin Keykavus ölünce yerine kardeşi Alâeddin Keykubad sultan ilan edildi. I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) tahta çıktığı sırada Batı Türkistan ve İran'da Moğol istilası başlamıştı¹¹³. Alâeddin Keykubad, bu büyük tehlikenin çok geçmeden Selçuklu sınırlarına dayanacağını tahmin etti ve gerekli tedbirleri almaya girişti. Bu arada Eyyubîler ile ittifak yapmaya çalıştı¹¹⁴. Dış politikada sınır güvenliği endişesi ve ekonomik amaçlarla hareket eden I. Alâeddin Keykubad, önce, Akdeniz sahilinde önemli bir liman şehri olan

---

¹¹⁰ Suryanî Mihail, s. 297; İbn Bibi, c. I, s. 180-191; Hetum, s. 14, 15; Simbat, s. 77-79; Müneccimbaşı, c. II, s. 50-52; Turan, "Keykavus I", s. 637-638; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 312-316; Sevim, a.g.e., s. 34 vd.; Cahen, a.g.e., s. 70-71; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 115-116; Ersan, a.g.e., s. 168-172; Koca, a.g.e., s. 40-47, 93. Ulukışla'da zengin gümüş madeni vardı (Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. ve notlar: D. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2014, s. 145; Cahen, a.g.e., s. 71, 117, 300; Tekindağ, "Lü'lüe", s. 110).

¹¹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 315-316; Koca, a.g.e., s. 40 vd.; Ersan, a.g.e., s. 173.

¹¹² Turan, "Keykavus I", s. 637; Koca, a.g.e., s. 41, 74.

¹¹³ Moğol istilası hak. toplu bilgi için bkz.: Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 229-285; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülagu Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz yay., İstanbul 2005; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Tarihi Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hakimiyeti*, İstanbul 2010 (2. bs.), s. 85 vd.; Coşkun Erdoğan, *Hârezşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üni. SBE, Erzurum 2016, s. 197-247.

¹¹⁴ İbn Bibi, c. I, s. 271-273; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 331-333; Uyumaz, a.g.e., s. 26; Ersan, a.g.e., s. 176-177.

Kalonoros/Candelore (Alâiye)'yi fethetti (1221)¹¹⁵. Alâeddin Keykubad'ın, Selçuklu-Kilikya Ermeni Krallığı sınırına yakın olan Alâiye kalesini fethetmesi üzerine iki devlet arasındaki ilişkiler gerginleşti¹¹⁶.

Sultan I. Alâeddin Keykubad, Anadolu-Suriye kervan yolunu tekrar keserek tüccar ve yolcuların canına kasteden, mal ve paralarını gasp eden ve Selçuklu ticaretine engel olan Kilikya Ermeni Krallığına karşı 1225 yılında Çukurova'ya geniş kapsamlı bir sefer düzenledi. Bu seferle, doğuda İskenderun körfezinden batıda Anamur'a kadar uzanan Kilikya Ermeni Krallığı'nın hâkimiyet sahası daralmış ve Ayas (bugünkü Yumurtalık) ve Korykos limanları dışındaki güney sahilleri Selçukluların eline geçmiş oldu¹¹⁷.

Bu sefer sonunda Ermenilerle yapılan anlaşmayla, Kilikya Ermeni Krallığı tekrar ve eskisinden daha ağır şartlarla Selçuklulara tâbi kılındı. Anadolu-Suriye kervan yolu emniyete alınıp yeniden işler hale getirildi. Yine bu sefer sonunda Türklerin *İç-İl* dedikleri, bugünkü Mersin vilayetinin kuzey ve batı tarafları ile Ceyhan Nehri havzasının yukarı ve orta bölgeleri Selçukluların eline geçmiş ve buralara Türkmenler iskân edilmiştir. Ermeni Kralı I. Hetum (1226-1269), Sultan I. Keykubad'ın bu seferinden sonra Selçuklular aleyhine herhangi bir teşebbüste bulunmaya cesaret edememiş ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanıdığı bu antlaşmaya, Keykubad'ın sultanlığı boyunca sadık kalmıştır¹¹⁸.

Türkiye Selçuklularında I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden (1 Haziran 1237) sonra meydana gelen olaylar, Ermenilerin Selçuklulara taahhütlerini yerine

¹¹⁵ İbn Bibi, c. I, s. 254-257, 258-267 ; M. H. Yınanç, "Alâiye", *İA*, c. I, s. 287; Turan, "Keykubad I", *İA*, c. VI, s. 647; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 335-339; Uyumaz, a.g.e., s. 23, 31; İdris Bostan, "Alanya", *DİA*, c. II, s. 339.

¹¹⁶ Uyumaz, a.g.e., s. 31.

¹¹⁷ İbn Bibi, c. I, s. 345-354; İbnü'l-Esir, c. XII, s. 426-428; Abu'l-Farac, c. II, s. 521; *Anonim Selçukname*, s. 41; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 342-347; a. mlf., "Keykubad I", s. 648-650; Sevim, a.g.e., s. 36-37; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 130-132; Uyumaz, a.g.e., s. 30-34; Ersan, a.g.e., s. 177-180. Çukurova'ya düzenlenen bu seferin nedeni olarak, yerli tarihçilerde, İbn Bibi'nin, Haleb'den Anadolu'ya gelen bir tacirin Çukurova'da Ermeniler tarafından soyulmasına dair ifadelerinden (*el-Evâmirü'l-Alâiye*, c. I, s. 317-318) hareketle, Anadolu-Suriye ticaret yolunu tehlikeye düşüren, dolayısıyla Selçuklu ticaretine engel olan Kilikya Ermeni Krallığı'nı cezalandırmak ve yolların güvenliğini sağlamak amacı güdüldüğü görüşü hâkimdir. Ermeni ve Batılı tarihçiler ise, seferin sebebi olarak, Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prinkepsliği arasında yaşanan bir anlaşmazlık [Bu sıralarda kral II. Leon ölmüştü (1219). Kızı ve veliahdı İsabelle (Zabil)'in Antakya Haçlı Prensi IV. Bohemund'un oğlu Philippe ile evlenmesi dolayısıyla çıkan meseleler üzerine Haçlılar Ermeni topraklarını işgale başlamışlardı. Ermenilerin Philippe'i tutuklamaları üzerine, askerî harekâta girişmek isteyen Bohemund'a karşı Papa ve Haçlılar cephe aldılar. Oğlunu kurtarmak için çare arayan Bohemund, Sultan I. Keykubad'la ittifak kurdu. Buna karşılık Ermeniler de Haleb Eyyubî hükümdarı Şihabeddin ve Kıbrıs Haçlılarıyla ittifak yaptılar (1225). (Hetum, s. 15-16; Sevim, a.g.e., s. 36-37)] sırasında Haçlı Prensi IV. Bohemund'un Ermenilere karşı ittifak teklifini kabul eden I. Alâeddin Keykubad'ın, bu ittifak gereği Çukurova'ya ordu sevk ettiği görüşündedirler (Ersan, a.g.e., s. 177-179; Runciman, a.g.e., c. III, s. 151; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 57 vd.; Uyumaz, a.g.e., s. 31-32).

¹¹⁸ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Alâüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *İÜEF Tarih Dergisi*, c. I/1, 1949, s. 32; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 345; Sevim, a.g.e., s. 38; Ersan, a.g.e., s. 180-181, 183; Uyumaz, a.g.e., s. 33-34.

getirmemeleri ve Selçuklu tâbiyetinden çıkmalarına fırsat verecek şartları ve ortamı hazırlamıştır¹¹⁹. I. Alâeddin Keykubad ölünce büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarıldı. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246), Moğol tehlikesiyle¹²⁰ karşı karşıya bulunuyordu. Selçuklu hükûmeti, Moğollara karşı işbirliği ve ittifak yapmak için Suriye'deki Eyyubî melikleri, Mardin Artukluları ve Kilikya Ermenileri ile görüşmeler yaptı. Ermenilere, daha önce yapılmış antlaşmalar gereği ve 'tâbi krallık' statüsü gereğince göndermek zorunda oldukları asker miktarından fazla asker için ücret ödenmesi, ayrıca hükümlerinin Selçuklularda kalması şartıyla, Ereğli'nin Ermenilere bırakılması teklif edildi. Yapılan teklifin kabul edilmesinden sonra Ermeni merkezi Sis'e servet değerinde paralar gönderildi. Bu antlaşma gereğince, aralarında Haçlı/Frank askerlerinin de bulunduğu üç bin kişilik bir Ermeni kuvvetinin yola çıktığı, iki gün içinde yetişeceği haber verildi¹²¹. Ancak antlaşma şartlarına ve ödenen ücrete rağmen Ermeniler Selçuklu ordusuna katılmamışlar, Köseadağ muharebesine girmemişlerdir¹²².

Selçuklu ordusu, Köseadağ'da, Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusuna mağlup oldu (3 Temmuz 1243)¹²³. Köseadağ bozgunundan sonra Anadolu'da asayiş bozuldu, ülkede kargaşa ve panik başladı. Moğollar kısa sürede bütün Selçuklu Türkiye'sine hâkim oldular. O sırada Sultan II. Keyhüsrev'in annesi, hanımı ve kızı, Kayseri'de bulunuyorlardı. Kendilerini burada emniyette görmeyen valide sultan, aile mensupları ile hizmetçilerini, para ve eşyalarını yanına alarak Suriye'ye gitmek üzere Kayseri'den ayrıldı. Kilikya Ermeni Krallığı arazisine girince, Selçuklu vassalı kral Hetum'dan geçiş izni istedi. Ancak geçişlerine izin vermeyen Hetum, onları alıkoydu. Benzer şekilde Kayseri, Malatya ve diğer Anadolu şehirlerinden Suriye'ye gitmek isteyen devlet adamları ve zenginler de Kilikya'dan geçerken saldırılara uğradılar; mal ve paraları gasp edildi. Bunlardan başka Ermeniler, Kilikya'dan geçen

¹¹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 389-390, 404 vd., 420; Ersan, a.g.e., s. 183.

¹²⁰ Azerbaycan'da bulunan Baycu Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri, 1239'da Kars ve Ani şehirlerini, 1242 yılında da Erzurum'u ele geçirerek katliam yapmış, yakıp yıkmıştı (Abu'l-Farac, c. II, s. 535, 541; İbn Bibi, c. II, s. 61-64; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007, s. 58-59, 122, 214; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 429-431; a. mlf., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1973, s. 28; M. H. Yımaç, "Erzurum", *İA*, c. IV, s. 349-350; Öngül, a.g.e., c. 2, s.171-173). Bu Moğol ordusunda Gürcü ve Ermeni askerleri de bulunuyordu (Ersan, a.g.e., s. 184-185).

¹²¹ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşif'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, trc. Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV yay., Antalya 2006, s. 50, 51; İbn Bibi, c. II, s. 64-67; Abu'l-Farac, c. II, s. 541; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel*, trc. M. Ş. Yaltkaya, TTK yay., Ankara 2011, s. 19; Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, c. VI, s. 625; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 431 vd.; Sevim, a.g.e., s. 38; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 173-176.

¹²² Simon de Saint Quentin, s. 58; Ersan, a.g.e., s. 185-186.

¹²³ Köseadağ Muharebesi hak. bkz.: Simon de Saint Quentin, s. 58-59; İbn Bibi, c. II, s. 64-73; Abu'l-Farac, c. II, s. 541-542; Anonim *Selçukname*, s. 43; Oktay, a.g.e., 59-60, 123-124; Münecceimbaşı, c. II, s. 88-89; Spuler, *İran Moğolları*, s. 53-54; Turan, "Keyhüsrev II", s. 624-627; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 427-450; Faruk Sümer, "Köseadağ Savaşı", *DİA*, c. 26, s. 272-273; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 176-177; Mehmet Ali Çakmak, *Köseadağ Savaşı*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara 1992. Moğol ordusunda Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeni ve Gürcüler de yer almıştı.

kervanlara baskınlar yaparak yağmaladıklarından, Anadolu'nun birçok yerinde mal sıkıntısı baş gösterdi¹²⁴.

Bu yaptıklarıyla yetinmeyen Ermeni I. Hetum, Moğolların teveccühünü kazanmak amacıyla, esir ve rehinelere kendilerine teslim etmek istediğini bildirdi¹²⁵. Süryanî müellifi Abu'l-Farac, bu hadiseyi menfur ve iğrenç bir hareket olarak değerlendirir ve bunun hiçbir hükümdar nazarında, hiçbir şekilde kabul görmeyeceğini belirtir¹²⁶.

Selçukluların Köseadağ Savaşı'nda mağlup olduğunu gören Ermeni Kralı I. Hetum, tâbiyetini sunmak üzere Moğollar'a elçiler ve değerli hediyeler gönderdi. Moğol komutanı Baycu Noyan, elçilerin geliş maksadını öğrenip getirdikleri hediyeleri gördükten sonra, I. Hetum'un alıkoyduğu Selçuklu sultanının annesi, hanımı ve kızının kendilerine teslim edilmesini istedi. Kilikya'ya gelen Moğol elçileri, esir mültecileri yanlarına alarak, Hetum'un adamlarıyla birlikte Baycu Noyan'ın nezdine gittiler. Ermenilerin bu davranışından memnun olan Baycu, Hetum'un adamlarını hediyelere gark etti. Kralın elçileriyle bir tâbiyyet antlaşması yaptı ve Hetum'a *altamgalı* bir *yarlığ* gönderdi. Bu suretle Hetum, Moğollar'a tâbi oldu; onlara vergi vermeye başladı¹²⁷.

Kilikya'dan geçip Suriye'ye gitmek isteyen Sultanın ailesine ve diğer Türklere yaptıkları kötülüklerden dolayı Ermenileri cezalandırmak ve Selçukluların gücünü yitirmediklerini komşularına göstermek için, Kilikya Ermenileri üzerine bir tenkil seferi yapılmasına karar verildi. Moğolların Ermenileri koruyup gözetmelerine rağmen, batı Moğolları hükümdarı Batu Han'dan izin alındı. Konya'dan hareket eden Selçuklu ordusu, Ereğli üzerinden Çukurova'ya indi. Bazı yerleri ele geçiren ordu, Tarsus'u kuşattı. Beraberlerinde çok sayıda Haçlı/Frank askeri de bulunan Ermeniler, savunmaya geçtiler. Bu sırada başlayan şiddetli yağmur ve seller nedeniyle Selçuklu askerlerinin hareket kabiliyeti kısıtlandı, yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. O günlerde Alâiye'de bulunan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in öldüğü (1245 sonu veya 1246 başı) haberinin gelmesi ve ağırlaşan iklim şartları nedeniyle ordunun geri dönmesi gerekti. Ordu komutanı Sahib (vezir) Şemseddin, Ermeni Kralı I. Hetum'a elçi gönderip anlaşma sağladı. Henüz Sultanın ölümünden habersiz olan Hetum ile, "savaş tazminatı ödemesi, yapılan zarar ve ziyanların karşılanması, Ermenilerin işgal ettikleri yerler ile Tarsus'a karşılık

¹²⁴ Abu'l-Farac, c. II, s. 543, 545; İbn Bibi, c. II, s. 73-75; Münecimbaşı, c. II, s. 89-90; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 440-443; a. mlf., "Keyhüsrev II", s. 626-627; Kaşgarlı, a.g.e., s. 68; Sevim, a.g.e., s. 38; Ersan, a.g.e., s. 186.

¹²⁵ İbn Bibi, c. II, s. 79; Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Türk. trc. Mahmud Kemal (Ayas), İ.Ü. *Türkiyat Mecmuası*, II, 1926, İstanbul 1928, s. 181; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 442; Kaşgarlı, a.g.e., s. 68-69; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 180-185.

¹²⁶ *Tarih*, c. II, s. 542-543; Ersan, a.g.e., s. 186.

¹²⁷ Abu'l-Farac, c. II, s. 545; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, trc. Hırant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s. 37; Genceli Kiragos, s. 181; Oktay, a.g.e., s. 62-63, 207, 251-252, 320; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 10; Ersan, a.g.e., s. 187.

Bragana/Prakana (Uzuncaburç) kalesinin Selçuklulara teslimi, yıllık vergi ödenmesi, yeniden Selçuklu tâbiyetini kabul etmesi” şartlarıyla bir barış antlaşması imzalandı (1246)¹²⁸. Fakat Türkiye Selçuklu Devleti’ni sarsan iç ve dış olayları fırsat bilen Ermeniler, bu anlaşmaya uymamışlar, iki yıl sonra ani bir baskınla Bragana kalesini yeniden işgal etmişlerdir (1248)¹²⁹. Bundan sonra Ermeniler, yeniden Türkler’e saldırmaya, katliam, yağma ve tahribat yapmaya başladılar¹³⁰.

Kral I. Hetum, 1247 yılında kardeşi Sımbat’ı hediyelerle birlikte Moğol hükümdarı Güyük Han’ın (1246- 1248) nezdine Karakurum’a gönderdi. Sımbat, Güyük Han ile görüşerek, Kilikya Ermeni Krallığı’nın tanındığı bir sözleşme yaptı. I. Alâeddin Keykubad tarafından fethedilmiş olan kale ve şehirlerin kendilerine geri verilmesi için Han’dan söz aldı. Ayrıca Ermeni memleketinin, manastırların ve Hıristiyanların vergiden muaf tutulduğuna dair bir *yarlığ* olarak 1250 yılında Kilikya’ya döndü¹³¹. Güyük Han ve halefleri, Kilikya Ermeni Krallığı’na her zaman destek olmuşlardır. Selçuklu tâbiyetinden çıkıp Moğol Hanı’na tâbi olan kral I. Hetum, Moğolların en sadık işbirlikçisi haline geldi. Bu durum, Moğollara tâbi Selçukluların Ermeniler üzerine sefer yapmalarına engel teşkil ediyordu. Bununla beraber, Selçuklu-Ermeni sınır bölgelerinde yaşayan çeşitli Türkmen grupları, Selçuklulardan müstakil olarak, Ermeni beldelerine akınlar yapmaya devam etmişlerdir. Memlûklerin hizmet ve himayesinde bulunan Türkmenler de Çukurova’ya akınlar düzenlediler (1254-1318)¹³².

Ağaçeri Türkmenlerinin¹³³ etrafta yaptığı yol kesme ve yağmalardan çekinen Maraş hâkimi İmadeddin, şehrin Türkmenlerin veya Ermenilerin eline geçmesini önlemek için, Maraş’ı Selçuklu sultanına da, Halep emîrine de teklif etti. Ancak kimsenin ilgilenmemesi yüzünden, Maraş sonunda Ermenilerin eline geçti (1258)¹³⁴.

Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, Moğol Hanı Mengü/Möngge’yi ziyaret etti (1253-1256); tabilik şartları, himaye, vs. konularında anlaşmalar yapıldı¹³⁵. Kral Hetum, Karakurum’dan dönerken, Moğol komutanı Baycu Noyan’ın yanında Selçuklulara karşı Sultanhanı muharebesine katıldı (23 Ramazan 654/14 Ekim

¹²⁸ İbn Bibi, c. II, s. 82-87; Abu’l-Farac, c. II, s. 545; *Anonim Selçukname*, s. 44; Sımbat, s. 86-88; Genceli Kiragos, s. 183; Oktay, a.g.e., s. 253-254; Münecceimbaşı, c. II, s. 91-92; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 450-453; a. mlf., “Keyhüsrev II”, s. 627-628; Cahen, a.g.e., s. 228; Sevim, a.g.e., s. 39; Kaşgarlı, a.g.e., s. 69; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 184-186; Ersan, a.g.e., s. 189-190.

¹²⁹ Sımbat, s. 88; Oktay, a.g.e., 254; Cahen, a.g.e., s. 228; Sevim, a.g.e., s. 40; Ersan, a.g.e., s. 190.

¹³⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 447-450; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 183.

¹³¹ Sımbat, s. 88; Aknerli Grigor, a.g.e., s. 37-38; Genceli Kiragos, s. 192, 199; Oktay, a.g.e., s. 74-75, 81-82, 205, 254, 276-279, 281; İbnü’l-İbri, *Muhtasar*, s. 22; Abu’l-Farac, c. II, s. 555-556 (müellif, bizzat Hetum’un gittiğini yazıyor); Spuler, a.g.e., s. 54; Kaşgarlı, a.g.e., s. 71, 72; Ersan, a.g.e., s. 187-188.

¹³² Ersan, a.g.e., s. 190, 196-198.

¹³³ Faruk Sümer, “Ağaçeriler”, *DİA*, c. I, s. 460-461.

¹³⁴ İbn Bibi, c. II, s. 143-144; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 477-478; Cahen, a.g.e., s. 106, 239, 243-244.

¹³⁵ Vahram, s. 22; Oktay, a.g.e., s. 82-85, 173, 255, 256, 276, 283; Kaşgarlı, a.g.e., s. 63, 73-74; Ersan, a.g.e., s. 192-194.

1256)¹³⁶. İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun Suriye seferi sırasında (1259-1260) kral I. Hetum kendi askerleriyle Moğol ordusuna katıldı ve Baycu Noyan'a refakat etti. Hülagu, sefere katılmasından ve Baycu'ya sunmuş olduğu hediyelerden dolayı Hetum'a bir takdirname verdi. Haleb'den ele geçirilen ganimetlerden Hetum'a da pay verildi. Bu sefer sırasında Hülagu'nun nezdinde bulunan Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Kılıç Arslan'a, babaları II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında (1246) Çukurova'da fethedilmiş olan yerlerin Hetum'a iade edilmesi emrolundu¹³⁷.

Türkiye Selçukluları üzerindeki Moğol tahakkümü döneminde Ermeni Kralı I. Hetum, sık sık Kilikya'nın etrafındaki Selçuklu topraklarına saldırılar düzenledi. Sonradan Karamanlı Türkmenlerinin beylik kuracakları bölgede saldırılarını devam ettirerek, Mundas ve Manion kalelerini ele geçirdi, Ereğli'ye baskın yaparak yağmaladı (1256, 1259, 1262)¹³⁸.

Ancak Moğolların himayesinde şımaran Ermenilerin bu saldırı ve işgalleri çok uzun sürmedi. Suriye'ye hâkim olan Memlûkler, Sultan Baybars (1260-1277) döneminden itibaren Kilikya bölgesine sık sık akınlar yaparak şehir ve kaleleri ele geçirdiler. Sonunda 1375'te Kilikya Ermeni Krallığı'nı ortadan kaldırdılar¹³⁹. Ermenilerden ele geçirilen yerlerde, Memlûklerin hizmeti ve himayesinde bulunan Türkmenler yurt tutmuşlar ve bölge tamamen Türkleşmiştir. Türkmenler, Çukurova'da Ramazan-oğulları Beyliği'ni, Maraş-Elbistan bölgesinde Dulkadir-oğulları Beyliği'ni kuracaklardır¹⁴⁰.

---

¹³⁶ İbn Bibi, c. II, s. 146-148; Aksarayî, s. 31-32; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 479-480; Cahen, a.g.e., s. 241.

¹³⁷ Genceli Kiragos, s. 205; Aknerli Grigor, s. 64; Oktay, a.g.e., s. 87-88, 176; Runciman, a.g.e., c. III, s. 260-261; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 491-492; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 225; Ersan, a.g.e., s. 195; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür-Sanat yay., İstanbul 2017, s. 167, 168.

¹³⁸ Oktay, a.g.e., s. 256, 259, 264, 283, 284.

¹³⁹ Memlûklerin Kilikya politikası ve Ermenilerle ilişkileri hak. bkz.: Vahram, s. 24, 26, 29-30; Hetum, s. 17 vd.; Aknerli Grigor, s. 69-71, 77-79; Oktay, a.g.e., s. 19, 147-149, 152, 186-187, 206, 235, 236, 261-262, 265, 266-269, 270-271, 285, 287, 291, 292, 294, 296, 298, 300, 304, 308, 321; Abu'l-Farac, c. II, s. 586, 587, 594-595; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, s. 48-50; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 226-229, 232; Kaşgarlı, a.g.e., s. 76 vd.; Cüneyt Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, hazl.: Erman Artun - M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 2000, s. 93-105; Mehmet Ersan, "Kilikya Ermeni Krallığı", a.g.e., s. 337-339; a. mlf, *Anadolu'da Ermeniler*, s.198-231; Altan Çetin, "Memlûk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1250-1375)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.: M. Metin Hülagü ve diğr., TTK yay., c. III, Ankara 2014, s. 53-64; İlyas Gökhan, "Memluk-Kilikya Ermeni Siyasî İlişkileri", a.g.e., c. III, s. 73-104.

¹⁴⁰ Toplu bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, TTK yay., Ankara 2003 (5.bs.), s. 169-175, 176-179; Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 1-112; M. Çetin Varlık, "Ramazanoğulları", *DGBİT*, c. X, İstanbul 1987, s. 113-129; Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK yay., Ankara 1989; Ersan, a.g.e., s. 231, 261; Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, s. 301-347.

Kaynaklar

- Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, trc. Hırant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.
- Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, trc. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 1996.
- Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK yay., Ankara 2014.
- Azimî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali, *Azimî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler*, trc. Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1988.
- Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK yay., Ankara 1997.
- Bedirhan, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Yay., Konya 2000.
- Bonfiglio, Emilio, "Tarihsel Ermenistan ve Ermeniler", *Bizans Döneminde Anadolu*, hazl.: Engin Akyürek – Koray Durak, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2021, s. 454-463.
- Bostan, İdris, "Alanya", *DİA*, c. II, s. 339-341.
- Bozkuş, Yıldız Deveci – Sultan Deniz Küçüker, *Armenia: Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi*, Genesis Kitap yay., Ankara 2011.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, trc. Yıldız Moran, e yay., İstanbul 1979.
- Cahen, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Ankara 1988.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı yay., İstanbul 2002 (2.bs.).
- Cöhçe, Salim, "Ermenistan'ın Tarihî Coğrafyası ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. M. Metin Hülagü ve diğr., TTK yay., c. I, Ankara 2014, s. 1-14.
- Çakmak, Mehmet Ali, *Kösedağ Savaşı*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1992.
- Çay, Abdülhaluk, *II. Kılıç Arslan*, KTB yay., Ankara 1987.
- Çay, Abdülhaluk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1984.
- Çelik, Şenol, "Silifke", *DİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 200-202.
- Çetin, Altan, "Memlûk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1250-1375)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.: M. Metin Hülagü ve diğr., TTK yay., c. III, Ankara 2014, s. 54-64.

Demirkent, Işın, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *İ.Ü.E.F. T.D.*, sayı: 35, İstanbul 1994, s. 65-76.

Demirkent, Işın, “Haçlılar”, *DİA*, c. 14, s. 525-546.

Demirkent, Işın, “Antakya Prinkepsi Bohemund’un Esir Alınması, Niksar’da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)”, *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Kitap yay., İstanbul 2007, s. 113-120.

Demirkent, Işın, “İznik’in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)”, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Kitap yay., İstanbul 2007, s. 21-38.

Demirkent, Işın, “Kıbrıs (Tarih)”, *DİA*, c. XXV, s. 371-374.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004, 2.bs.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK yay., Ankara 1996.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, c. I, TTK yay., Ankara 1990.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, c. II, TTK yay., Ankara 1987.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, trc. M. Ş. Yaltkaya, TTK yay., Ankara 2011.

Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı, hazl.: Erman Artun-M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 2000.

Emecen, Feridun, “Antalya”, *DİA*, c. III, s. 232-236.

Erdoğan, Coşkun, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1220-1220)*, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2016.

(Ermeni) Sımbat, *Başkumandan Sımbat Vekayinamesi (951-1334)*, trc. Hırant D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.’ndeki basılmamış nüsha.

Ersan, Mehmet, “Kilikya Ermeni Krallığı’nın Türkiye Selçukluları’na Tâbiyeti Meselesi”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, yayl.: Necdet Bilgi ve diğr., İzmir 1999, s. 301-315.

Ersan, Mehmet, “Kilikya Ermeni Krallığı”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, YKY, İstanbul 2000, s. 327-343.

Ersan, Mehmet, “Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ve Sivas’ta Ermeni Varlığı”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 372-380.

Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK yay., Ankara 2007.

Eyice, Semavi, “İznik”, *DİA*, c. 23, s. 543-545.

(Tahrir Heyeti), “Geben”, *İA*, c. IV, s. 761-762.

Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Türk. trc. Mahmud Kemal (Ayas), İ.Ü. *Türkiyat Mecmuası*, II, 1926, İstanbul 1928, s. 139-217.

Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. Azer Yaran, Ankara 1988.

Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi, Türk. trc. H. D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha.

Gökhan, İlyas, "Memluk-Kilikya Ermeni Siyasî İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.: M. Metin Hülagü ve diğr., TTK yay., c. III, Ankara 2014, s. 73-104.

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, trc. Ö. R. Doğrul, TTK yay., c. I, II, Ankara 1987, 2. bs.

Grousset, Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yay., İstanbul 2005.

Gül, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, İstanbul 2010, 2. bs.

Gündüz, Tufan, "Kahramanmaraş", *DİA*, c. 24, s. 192-196.

Holt, P. M., *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, trc. Özden Arıkan, Tarih Vakfı yay., İstanbul 1999.

Honigmann, Ernst, "Maraş (Tarih)", *İA*, c. 7, s. 312-315.

Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, trc. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1970.

Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, trc. Işın Demirkent, TTK yay., Ankara 2001.

İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'ıye fi'l-Umuri'l-Alâ'ıye*, trc. Mürsel Öztürk, KB yay., c. I, II, Ankara 1996.

İbnü'l-Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed, *İslam Tarihi: el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., c. X, XI, XII, İstanbul 1987.

İnan, Zeynep, "I. II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. II, TTK Yay., Ankara 2014, s. 211-230.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1984, 2. bs.

Kafesoğlu, İbrahim, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", *İÜEF TED*, sayı: 10-11, İstanbul 1979-1981, s. 1-28.

Kafesoğlu, İbrahim, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İ.Ü. yay., İstanbul 1953.

Kanat, Cüneyt, "Memlükler ve Çukurova", *Adana: Köprübaşı*, YKY, İstanbul 2000, s. 93-105.

- Kaşgarlı, M. Aktok, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990.
- Kaya, Selim, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK yay., Ankara 2006.
- Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK yay., Ankara 2003.
- Kesik, Muharrem, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür-Sanat yay., İstanbul 2018.
- Kesik, Muharrem, *Danışmendliler (1085-1178): Orta Anadolu'nun Fatihleri*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2017.
- Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK yay., Ankara 1997.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. I, Kuruluş Devri*, Ankara Üni. DTCF Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü yay., Ankara 1979.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. III, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK yay., Ankara 1992.
- Merçil, Erdoğan, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *Selçuklular –Makaleler- içinde*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2011, s. 335-349.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, c. 2, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay.: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- Naskali, Esko, "Sasanîler", *DİA*, c. 36, s. 174-176.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, trc. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1995.
- Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayl., İstanbul 2007.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1981.
- el-Ömerî, Şihabeddin b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. ve notlar: D. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2014.
- Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi, c. 2, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca yay., İstanbul 2014, 2.bs.
- Özaydın, Abdülkerim, "Danışmendliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, red.: H. Dursun Yıldız, Çağ Yay., c. VIII, İstanbul 1988, s. 121-140.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK yay., Ankara 1990.
- Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilas ve Abbasî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülagu Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz yay., İstanbul 2005.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Çağrı Bey: Selçukluların Kuruluş Hikayesi*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, MEB yay., İstanbul 1960.
- Ravendî, Muhammed b. Ali, *Rahatü's-Sudur ve Âyetü's-Sürur*, trc. Ahmed Ateş, TTK yay., c. II, Ankara 1999, 2. bs.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, TTK yay., c. I, II, III, Ankara 1986, 1987.
- Sahillioğlu, Halil, "Antakya", *DİA*, c. III, s. 228-232.
- Sevim, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK yay., Ankara 1983.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK yay., Ankara 1983.
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK yay., Ankara 1990.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi*, TTK yay., Ankara 1993, 2.bs.
- Sevim, Ali - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay, Ankara 1995.
- Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, trc. Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV yay., Antalya 2006.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları: İlhanlılar Devri (1220-1350)*, trc. Cemal Köprülü, TTK yay., Ankara 1987, 2. bs.
- Streck, M. - (M. H. Yınanç), "Ermeniye", *İA*, c. IV, s. 317-326.
- Streck, M., "Antakya", *İA*, c. I, s. 456-459.
- Suryanî Mihail, *Suryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, Türk. trc. Hırant D. Andreasyan, 1944, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha.
- Sümer, Faruk, "Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", A.Ü. DTCF *TAD*, c. I, sayı: 1, 1963, Ankara 1964, s. 1-112.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", A.Ü. DTCF *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: I, 1969, Ankara 1970, s. 1-147.
- Sümer, Faruk, "Tuğrul-Şah", *İA*, c. XII/2, s. 41-44.
- Sümer, Faruk, "Ağaçeriler", *DİA*, c. I, s. 460-461.
- Sümer, Faruk, "Kösedağ Savaşı", *DİA*, c. 26, s. 272-273.
- Sümer, Faruk, "Tuğrul Şah", *DİA*, c. 41, s. 346-347.
- Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul 1987.
- Şeşen, Ramazan, "Selâhaddin-i Eyyubî", *DİA*, c. XXXVI, s. 337-340.
- Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, trc. Halil İbrahim Gök – Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara 2014.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Alâüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *İÜEF Tarih Dergisi*, c.I/1, 1949, s. 29-34.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "Lü'lüe", *İA*, c. VII, s. 109-111.

Tezcan, Mehmet, “XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 121-140.

Tezcan, Mehmet, “XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmeleri”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, ed.: Mehmet Alpargu-Yücel Öztürk, Sakarya Üni. Yay., Sakarya 2007, s. 419-450.

Tezcan, Mehmet, “Ermeni-Sasanî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. I, TTK yay., Ankara 2014, s. 134-147.

Tezcan, Mehmet, “İran Armeniası (Pers-Armenia)”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. I, TTK yay., Ankara 2014, s. 149-162.

Turan, Osman, “Keyhüsrev I”, *İA*, c. VI, s. 613-620.

Turan, Osman, “Keyhüsrev II”, *İA*, c. VI, s. 620-629.

Turan, Osman, “Keykavus I”, *İA*, c. VI, s. 631-642.

Turan, Osman, “Keykubad I”, *İA*, c. VI, s. 646-661.

Turan, Osman, “Kılıç Arslan I”, *İA*, c. VI, s. 681-688.

Turan, Osman, “Kılıç Arslan II”, *İA*, c. VI, 688-703.

Turan, Osman, “Süleyman-Şah I”, *İA*, c. XI, s. 201-219.

Turan, Osman, “Süleyman-Şah II”, *İA*, c. XI, s. 219-231.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1997, 6. bs.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu yay., İstanbul 1971.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu yay., İstanbul 1973.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yay., İstanbul 1999, 2. bs.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yay., İstanbul 1987.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hırant D. Andreasyan, notlar: Edouard Dulaurier + M. H. Yımanç + çev., TTK yay., Ankara 1987, 2.bs.

Urfalı Vahram, *Vahram Vekayinamesi: Kilikya Kralları Tarihi*, trc. Hırant D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha.

Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK yay., Ankara 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., Ankara 2003, 5. bs.

Ünal, Ahmet – K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Kitabevi yay., İstanbul 2007.

Varlık, M. Çetin, “Ramazanoğulları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. X, İstanbul 1987, s. 113-129.

Vryonis, Speros, *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma Süreci*, trc. İdem Erman, Kalkedon yay., İstanbul 2020.

Yınanç, Mükrimin Halil, “Danişmendliler”, *İA*, c. III, s. 468-479.

Yınanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

Yınanç, M. H., “Alâiye”, *İA*, c. I, s. 287-289.

Yınanç, M. H., “Erzurum (Tarih)”, *İA*, c. IV, s. 345-353.

Yınanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, TTK yay., Ankara 1989.

Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür-Sanat yay., İstanbul 2017.